

III. A SZÖVETKEZETI ESZME TÉRHÓDÍTÁSA A KÉT HOMORÓD MENTÉN

A két Homoród az Olt vízgyűjtő medencéjéhez tartozik. A Kis- és Nagy-Homoród völgye az 1876-i megyerendezés alkalmával kialakított Udvarhely megye déli részén fekvő oklándi járásnak szinte kétharmadát öleli fel. Néprajzilag a Homoródmente keleten a szomszédos Erdővidékkel határos, amellyel egy járást alkottak. A statisztikai adatok szerint Udvarhely megye három járása közül az oklándi bár nem a legkisebb területű, mégis népessége és szaporulata is a legalacsonyabb. 1890-es adatok szerint Udvarhely megye területe 2937 km², lakossága 110.132. Az oklándi járás népessége 30.468 fő, szaporulata 3,56%, területe 151.157 kat. hold.⁴² Udvarhely vármegye járásonkénti szaporulata, és lakóinak száma az 1900. évi összeírás szerint a következő volt: a Homoródi járás (oklándi) népessége 30.468 fő, szaporulata 3,56%; a Székelykeresztúri járás népessége 35.207 fő, szaporulata 4,30%; az Udvarhelyi járás népessége 38.043 fő, szaporulata 9,56%, míg Székelyudvarhely r.t. város népessége 6414 fő, szaporulata 22,62%.⁴³ Későbbi (1910-es) adatok szerint a lakosság száma a Homoródi járásban 27.163 főre esett vissza. Érdemes töprengeni a helyzeten. Meg kell keresnünk erre az elfogadható magyarázatot, mert innen juthatunk el talán a szövetkezeti mozgalom homoródmenti térhódításának titkához is.

Első jelenség, ami nagyon szembeötlő, e gyönyörű vidék gazdagsága és szociális viszonyai között feszülő mélységes ellentét. A gyönyörű jelző használata részemről lehet szubjektív: tehetek-e róla, ha a bágyi vártól az újfalvi örhegyig a két Homoród vidéke már több mint ötven éve „az én saját birodalmam”. Ez már történelmi jog, ki vitathatja el tőlem annyi évi háboríthatatlan birtoklás után azt, amit a véreben örököltem a bágyi Balázsiaktól, a recsenyédi Feketéktől, az újfalvi Egyedektől meg Benedepektől, a szentpéteri Burjánoktól és Jakaboktól, meg a szentpáli Baltáktól? Különböztetve ezt a vétket elkövette hajdani földim is, **Jánosfalvi Sándor István**⁴⁴, s a perben mellette voksolt székely atyánkfia, Orbán Balázs is, aki ugyan nem itt született, de e vidék szépsége az ő lelkét is megbabonázta.⁴⁵ Aki azonban nem hisz nekünk, vegye a fáradságot, és jöjjön el, hogy saját szemével győződhessen meg e vidék mitikus szépségéről. A Hargitáról induljon el, a Homoródfürdőn bandukoljon le alsó (Szász)-Homoródig a Nagy-Homoród mentén, s ballagjon vissza a Kis-Homoród mentén Zsombortól Szentegyházásfalun át ismét fel a Hargitára, de szemét tartsa nyitva, mert — higgyék el nekem — gyönyörű mulatságban lesz része! Gazdagságról beszélni sem stiláris cicoma, hiszen flórája és faunája olyan kincs, amivel érdemes lett volna okosan gazdálkodni. Kellott volna is, mert

⁴² Bedő Júlia: *Oklánd Járás szociográfiája*. Közgazdasági Tudományegyetem könyvtára. Bp. Doktori értékezés. Kézirat. 2. Bedő Júlia összefoglaló táblázata szerint az összlakosság növekedési tendenciát mutat, de Barabás Endre 1900-as adatai szerint visszaesés észlelhető.

⁴³ Barabás Endre: *Udvarhely vármegye közigazdasági leírása*. Közgazdasági Szemle (Különlenyomat, Pesti Könyvnyomda RT.) 1904. szept.-okt. 2. sz.

⁴⁴ Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett*. Minerva. Kv. 1942. I. 150.

⁴⁵ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Bp. 1868. I. 165.

itt a szociális helyzet sosem volt olyan elragadó, mint a természeti adottságok. **Kővári László** óta nem sok újat fedezhetett fel az utazó század eleji falvaink életében. „A két Homoród két partja az, hol a legtöbb a jobbágy, hol úgyszólván minden nyomon jobbágyok panaszaiba botlunk [...] Az itteni jobbágyak a közülük kiemelkedett tisztek zsarolásai, kényszerítései és vásárlásai által buktak le jobbágyakká... E nevet ugyan eltörlé nálunk a múlt század, de mást helyibe nem hagyta... S mit ad a népnek kárpótlásul szabad létiért? Nyomorult telket, szűk mezőt, s azon jogot, hogy lemondjon személyes létéről.”⁴⁶

„Az 1902. évben Tusnádon tartott Székely-Congressus bátran mutatott rá, hogy az utolsó félszázad közigazdasági irányzata annyira megtámadta a székelység gazdasági életének gyökereit, hogy félmilliónyi tiszta faj-magyar nép a legnagyobb veszedelembé jutott...”⁴⁷ A Homoródméntén az alacsony 'szaporulat és a kivándorlás a népesség apadásának oka. A vidék földrajzi fekvése, a közlekedési útvonalakhoz, a kivándorlás útvonalaihoz (Udvarhely-Brassó műúthoz, és a Segesvár-Brassó vasútvonalhoz) való közelsége is magyarázat a fokozatos elnéptelenedésre. A kivándorlás okát a kortárs közigazdasági író, Barabás Endre az alacsony hazai munkabérekben és a munkahelyek hiányában látja. Ehhez hozzátehetjük még a földtulajdon-viszonyokat is, amelyek elsődleges okot szolgáltatnak a kivándorlásra.”⁴⁸

Tisztáznunk kell először is, hogy kivándorláson nem az alkalmi (szezoni) munkára való párhónapos eltávozást értjük, pl. a mezőgazdasági holt szezonban, téli időszakban bányamunkára vagy más ipari jellegű idegenmunkára. Itt a Romániába és az Amerikába letelepedési szándékkal való végleges eltávozás értelmében használjuk a kifejezést. Kivándorlókat csábító vonzerőt jelentenek az ott elérhető magas munkabérek, amelyekről a szervezők vagy a már ott megfordult, illetve kitelepedett ismerősök tájékoztatják az érdeklődőket. A napszám azért olyan alacsony Udvarhely megyében, mert — miként Barabás Endre írja — „a székelyföldi talaj, éghajlati és gazdálkodási rendszeréből folyó viszonyok következtében a föld jövedelme nem bírja meg a nagyobb munkabéreket”⁴⁹ „1900. év végén e megyében 1400 bevallott napszamos találtatott, 909 hozzátartozóval, ehhez vegyük hozzá a házcselédek és ismeretlen foglalkozásúaknak stb. számát is.”⁵⁰ Átlagban napi 20-30 fillért fizetnek a gazdák (1901-ben) itthon, míg Romániában, ahová évente kb. 10.000 székely ment, sokan le is telepednek, mert például aratással három-négy, sőt, öt koronát is megkereshet egy napszamos. A romániai gabonaárak mélyen alatta maradnak a mieinknek, s ha a föld mégis megbírja ezt a munkabért, ez azt mutatja,

⁴⁶ Kővári László: *Erdély régiségei*. 208. Idézi Bözödi György in: *Székely bánja*. 81.

⁴⁷ Barabás Endre: i.m. 49-51.

⁴⁸ Balázi János (Recsenyéd, 1909-1977) közlése: „Két legnagyobb fiú-testvérem, Balázi Dénes és Mózes, Máthé Dénes, Orbán Mózes és leánya, Máriskó végleg eltávoztak a falunkból az Észak-Amerikai Egyesült Államokba már 1906 előtt. Dénes bátyám vitette ki az öccsét, Mózes, hajókártyát küldött számára, Orbán Mózes a leányát, Máriskót, akit aztán Máthé Dénes vett ott feleségül. Bátyám, Mózes halála után is tartottuk még a kapcsolatot bátyám jó barátjával, Máthé Dénessel. Két levelét őriztem meg. Vissza kevesen jöttek. Idős Máthé Ferenc kölcsönpénzzel jött haza. Homoródújfalvi Egyed Péter, apósom kétszer járta meg Amerikát az I. világháború előtt Harmadszor a családjával akart végleg távozni, de az impériumváltás megakadályozta ebben.”

⁴⁹ Barabás Endre: i.m. 50-51

⁵⁰ Uő.: i.m. 53.

hogy a székely ott becsületesen meg is dolgozik az ő béréért Természetesen aztán itthon ugyanazt a munkát nem végezheti el a napi negyven fillértől egy koronáig terjedő napszámért

Napszám fillérben	Udvarhely vármegye	Erdélyi átlag	Országos átlag
Férfiak: tavaszi, ellátással	58	67	78
ellátás nélkül	102	102	112
nyári, ellátással	90	100	127
ellátás nélkül	144	145	175
őszi, ellátással	69	76	91
ellátás nélkül	112	111	127
téli, ellátással	48	56	64
ellátás nélkül	85	84	92
Nők: tavaszi, ellátással	45	50	56
ellátás nélkül	82	79	82
nyári, ellátással	78	74	83
ellátás nélkül	116	109	119
őszi, ellátással	52	57	64
ellátás nélkül	96	86	91
téli, ellátással	89	42	48
ellátás nélkül	70	66	67

Íme, a munkaviszonyok képe! Egyetlen esetben sem érik el a napszámbérek az országos átlagot. A gazdaságok jellege és nagysága szerinti megoszlás: egy holdon alul, szántóföld nélkül 1662 gazdaság; egy holdon felül, szántófölddel 1629 gazdaság.

Terület (holdban)	Szántó	Kat. hold
1- 5	5999	591
5- 10	4961	8.221
10- 20	5123	32.783
20- 50	3233	40.395
50- 100	477	12.033
100- 200	94	3.898
200- 500	48	4.015
500- 1000	14	1.690

Ezer holdon felül 13 szántó 3414 kat. hold (sok erdő, legelő, kert, rét)⁵¹

Udvarhely megye összterülete: 510.359 kat. hold, ebből 304.955 kat. hold korlátlan forgalmú birtok (kincstári, községi és egyházi stb). A táblázat érdekessége az, hogy a földterület nagyságával fordított arányban csökken a gazdaságok száma. Az 1 holdon aluli, szántóföld nélküliek, vagy 1 holdon felüli de kevés szántófölddel rendelkezőknek a száma nagy. Ezek nem csak idénymunkára, de pár éves külföldi munkára is vállalkoznak, s ha ígéretes a vállalkozás, végleges letelepedésre is rászánják magukat Semmi esetre sem a „székely kalandos-hajlam” a kivándorlás oka, mint ahogyan az alispáni jelentés próbálja beállítani.⁵²

Ugyan mi mást láthatott volna a két Homoród völgyében az, aki a Kolozsvári Unitárius Teológia Akadémián **Boros Györgytől** a népet szellemi-anyagi nyomorából felemelő apostolok konok hitét kapta. **Ürmösi József** unitárius lelkész 1904. júl. 5-én foglalta el lelkészi állását Homoródszentpálon. „Abban az időben a községből már sokan — főleg a javakorban lévő munkaerők közül — kivándoroltak Amerikába... Az otthonmaradottak közül sokan nem csak Szentpálon, hanem a szomszédos falvakban is csüggedéssel, lemondással tekintettek a bizonytalan jövő elé! Szomorúan érdekes jelenség volt, hogy sokan milyen izgatottan várták a híreket Amerikába kiment barátaiktól, rokonaiktól a biztató indulásra! Jött is a dollár és a hajójegy soknak. A székely falvak nagy többségének pénzforgalma, jövedelme nem volt Miből is lett volna? Silány, hegyes, nem kellően gondozott földjük az akkori kezdetleges gazdálkodás mellett szűkösen termett, csak a mindennapi kenyér és puliszka s a vetőmagszükséglet ha megtermett. Pénze — mint akkor szerte az országban — minden faluban csak a falu zsidó boltosának-kocsmárosának volt és még egy-két uzsorásnak. Erdély-szerte ezek tartották markukban pálinkával, hitel (kontó)-nyújtással a falu népének többségét, ők voltak a községi-állami politikai élet hallgatolagos irányítói! Adták hitelbe az italt. Kellett-e egyéb a helyzet miatt amúgy is elkeseredett népnek? [...] A Tusnádi Székely Kongresszus (1902) nagyszerű mentő határozatokat hozott, de a határozatokból szinte semmi, azaz csak egy parányi rész valósult meg, az is csak akkor, midőn már csaknem késő volt! Ugyanis amíg tervezgettek és tanácskoztak, hogy hol is kezdjék el a székelymentést, azalatt a székely nép »szerte nézett, s nem lelé/ honját a hazában«. Ifjainak, javakorabeli férfiainak munkabíró tagjai csoportokban vitorláztak át a tengeren Amerikába, mégpedig állami segítséggel-közbenjárással! A magyar államkormányzat szerződést kötött a brémai Cunard Line és trieszti hajóstársaságokkal a magyarok, székelyek, románok, tótok [...] Amerikába szállítására.»⁵³

„Az 1901-1910 közötti évtizedben Ausztria-Magyarországból több mint 2 millió fő vándorolt ki Amerikába. Ezek több mint fele magyar volt... 1914-ben egyedül Magyarországról több mint 140.000 fő vándorolt ki.»⁵⁴

⁵¹ Uő.: i.m. 22.

⁵² Uő.: i.m. 52.

⁵³ Ürmösi József: *44 év a lelkipásztori és szövetkezeti munkamezőn*. Kolozsvár. 1949. 3-5. (Kézirat a Homoródszentpáli Unitárius Egyházközség Lelkészi Hivatalának irattárában. Ezúton mondok köszönetét Keresztes Sándor tiszteletes úrnak és Forrai Tibor tanár úrnak, hogy a szövetkezetekkel kapcsolatos levéltári anyagra felhívták a figyelmemet, és a rendelkezésemre bocsátani szíveskedtek.)

⁵⁴ Hegedűs Vilmos: i.m. 119.

3.1. Az első életképes fogyasztási szövetkezet Udvarhely megyében

Mit tapasztalt Ürmösi József Homoródszentpálra érkezésekor az Udvarhely környéki és székelyföldi szövetkezeti mozgalom területén?

Nem volt túlságosan nagy a tolongás, sem a sürgés-forgás, de azért volt valamelyes tevékenység. Megmozdultak először is azok az erők, akik felelősnek érezték magukat a fennálló állapotok változtatásáért: a Székely Egyesület, földművelésügyi minisztérium és a Hangya Központ is. **Durányi Ignác** földművelésügyi miniszter 1902-ben felállította a Marosvásárhelyi Kirendeltséget, melynek fő feladata a Székelyföld szövetkezeti megszervezése.⁵⁵ Udvarhely megyében 1895-ben megalakultak a hitelszövetkezetek: Kápolnásfaluban és Lövétén, a Homoródméntén, Bögözben és Székelykeresztúron, a Nagy-Küküllő mentén, valamint Siménfalván, a Fehér-Nyikó mentén. 1899-ben már huszonnégy hitelszövetkezet alakult meg a Székelyföldön. 1903-ban huszonnyolc szövetkezet alakult, kilencvennyolc községben 6324 tagot tömörít, 8317 üzletrésszel, 447.050 korona értékben; befizetett üzletrész 224.800 korona, takaréketét 225.300 korona, takarékalap 39.600 korona. A Székely-Udvarhely 1903-ban arról tudósít, hogy a Hangya, a Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete ki akarja venni részét a Székely Akcióból. A Székely Társaság méltányolja az ajánlatot és a Hangya felkérésének eleget téve, megfelelő propagandamunkába kezd. Elsősorban a falusi értelmiségieket, a papokat, tanítókat és a jegyzőket mozgósítja. A cikkből megtudjuk, hogy a többi székely megyéhez viszonyítva, Udvarhely megyében egy fogyasztási szövetkezet sincsen.

Az első Udvarhely megyei fogyasztási szövetkezet megalakításánál, a Nagy-Homoród menti Szentpálon ott találjuk **Meskó Pált**, a Hangya Központ megbízottját is a helyi szervezők mellett, akik „az idők jeleinek intését megértették”. Ürmösi József, aki felvállalja a szövetkezeti eszme homoródménti, Udvarhely környéki s majd erdélyi terjesztését, ezt a történelmi jelentőségű pillanatot így örökíti meg: „1904. július havában, midőn homoródszentpáli lelkészi állásomat elfoglaltam, itt már a szövetkezeti mező ugara annyiban meg volt törve, hogy az idők jeleinek intését néhai Kiss Jenő körjegyző megértve, Bencze Dénes ny. szolgabíróval megalakították a fogyasztási és értékesítő szövetkezetet 160 db üzletrész jegyzésével (á: 10 kor.). Társul hívták az alig egy-egy kilométerre fekvő Homoródszentpéter és Recsenyéd szomszédos községeket A Hangya központ részéről a megalakításban néhai Meskó Pál — jó szervezőtehetséggel és humorral megáldott — titkár vett részt A hívek sokszor emlegették azután is érdekes és értékes mondásait!”⁵⁶

Jól berendezett és beindulásra kész szövetkezettel várták az új lelkész megérkezését, kire a nagy felelősséggel járó és éber vigyázatot igénylő könyvelői tisztséget bízták. „Ha visszagondolok most — olvashatjuk Ürmösi József idézett visszaemlékezésében —, ma is megállapíthatom, hogy nagy áldozat volt ez tőlem azért, mert tulajdonképpen lelkészi állásomban is kezdő voltam, és ebben is terveim és céljaim voltak! De midőn láttam, hogy a nép helyzete kívánja — bízva Isten segédelmében —, vállaltam. Nyolc évig viseltem ezt a terhes megbízatást.” „...amikor lemondva erről. Török József székely

⁵⁵ Székely-Udvarhely. 1903. 34.

⁵⁶ Ürmösi József: i.m. 17-18.

gazdát választotta meg a közgyűlés.”⁵⁷ Ez a lemondás Ürmösi József részéről nem visszalépés vagy megfutamodás a nehézségek előtt; Ürmösi nem az a fajta ember, aki földadná a küzdelmet. Érdemes megismerkednünk előéletével, hogy megértsük, ezúttal szerencsés találkozás történt: a felkínálkozó lehetőségek, a jó irányba érdeklődő kisgazda-közösség és egy felvilágosult, az idők intelmeit értő, tettekre kész értelmiségi, egymásra találtak. Cseke Pétertől kölcsönzöm a kifejezést: Ürmösivel megáldott Szentpál – Szentpállal megáldott Ürmösi.⁵⁸

A Dunántúlról (Polgárdi, Fehér megye) Erdélybe, szülőföldje (Siménfalva) közelébe hazakerülő ifjú unitárius lelkész magával hozza a missziós munkában szerzett gyakorlatot és gazdag társadalmi ismereteit. A Dunántúlon látta, hogy miként vettek részt — főleg a római katolikus lelkészek — az ott hamarabb kibontakozó szövetkezeti ügy szolgálatában.⁵⁹ Jó érzéke volt a munkatársak kiválasztásához, és nyolc év alatt olyan nemzedéket nevelt, amelyre rá lehetett bízni a munka jó részét. Az önként felvállalt ügyben újabbnál újabb feladatok megoldásán töprengett, s ezért a már jól ismert munkakörökbe szívesen állította be neveltjeit, hogy teljes erőbedobással az új kérdések megválaszolására fordíthassa idejét. Ellátási gondokkal, a versenyképesség problémájával és a lakosság maradi gondolkodásával kellett ugyanis szembenéznie.

„1904. október 10-17. között rendeztük be a Hangya Szövetkezetet, néhai Rohay László, akkor Hangya központi ellenőrrel, ki sok hasznos utasítást adott nekem, mint szövetkezeti téren kezdő és tapasztalattal nem rendelkező ifjú embernek. Később szinte meleg barátság fejlődött ki közöttünk, és midőn az Erdélyrészi Hangya Központ vezérigazgatója lett, véleményemet sok szövetkezeti kérdésben meghallgatta, s volt munkás abban, hogy a vidéki Hangya szövetkezetek képviselőiben, a Hangya központi igazgatóságának tagja legyek [...] A megalakult és 1904. október 17-én megindult fogyasztási szövetkezetnek nem az volt a célja, hogy az itt élő kiskereskedőt tönkre tegye, hanem az, hogy a kereskedelmi cikkek árait mérsékelje, s tisztességes árhoz jusson a nép, s ha esetleg volt kontó s ennek következményeképpen uzsora, az szűnjön meg. E cél eléréseért nem lehet hibáztatni a nép vezetőit! Mégis annyi kárhozthatás és lekicsinylés érte az ilyenmű törekvéseket, s köztük az én munkámat is. Fogyasztási szövetkezetünk létjogosultságát, szükségességét rövid időn belül igazolta a forgalom, mert egy pár év alatt a 160 üzletrész 280-ra, majd 310-re emelkedett. A tagok jegyzett üzletrészeik után 5%-os kamatot kaptak, de a szövetkezet erősödésével és fejlődésével nem csak ezt a kamatot adtuk meg, hanem bevezettük a vásárlási visszatérítés eljárását is. Ez a legigazságosabb és legméltányosabb eljárásnak bizonyult, mert abból mindenki olyan arányban részesült, amilyen arányban pártolta a szövetkezetet. A 10 lejen felüli vásárlásoknál szelvényeket (bloc-ot) adtunk, de 1-2 év után — a visszaélések elkerülése végett — *vásárlási törzskönyvet* állítottunk be. Az évi mérleg elkészítésekor, a jövedelem arányában, bizonyos összeget vettünk fel a vásárlási visszatérítésekre, s ebből mindenki — évi vásárlási összegének arányában — kapott visszatérítést, pl. aki 15.000 lejre, 2-3%-os visszatérítési kulcs mellett, 300-450 lejre kapott ingyen árut (cukrot, kávé,

⁵⁷ Ürmösi József: *Nyolc év Homoródszentpál község szövetkezeti életéből*. Székelyudvarhely. 1912. Beteg Pál nyomdája. 7.

⁵⁸ Cseke Péter: *Víznyugattól vízkeletig*. Kriterion. Buk. 1976. 130.

⁵⁹ Ürmösi József: 44 év... 67., 45.

zománcozott edényt). Ez az eljárás sokat lendített a szövetkezet forgalmán. (*I.m. uo.*)
Úgyhogy a fogyasztási szövetkezet — mint Böződi György megírja — 1936-ban már 276.149 lej készpénzzel rendelkezik.”

A szövetkezeti kocsmá megnyitása újabb csábító feladat és gyötrő gond volt. Egyesek szerint a pap-ügyvezető a szövetkezeti kocsmá irányításában „légy a tejben”, kettős értelemben is: az alkoholos mámort kínáló üzleti vállalkozás első hallásra is nehezen egyeztethető össze a szövetkezés erkölcsi céljával és a papi hivatással. A szövetkezetnek zárt palackbani szesz árusítására volt engedélye. 1906-ban a községben megüresedett az egyik korlátlan italmérési jog. A jövedelem szempontjából csábító volt, mert a haszonmegvalósítás egy újabb lehetősége kínálkozott a szövetkezet tagsága számára. Sok utánajárás és huzavona után elnyerték az italmérési, azaz szövetkezeti kocsmányitási jogot. A lelkész-könyvelőnek gondot okozott, hogy ezzel támadási lehetőséget adott a szövetkezet ellenségeinek, akik nem is késlekedtek célba venni a papot. Erre így emlékszik vissza Ürmösi József: „...egy merkantilista lap a szövetkezeti kocsmákról [...] a többi közt azt írja, hogy a fogyasztási szövetkezetek kocsmái abban különböznek a más korcsmától, hogy oda »a pap vezetése alatt vonul be a nép«”.⁶⁰ Ürmösi válasza az, hogy az igazi népbarát — legyen pap vagy lelkész — számára nem talál semmi lealázót abban, ha szövetkezeti tag híveivel vagy más becsületes embertársaival leül egy asztalhoz, és egy pohár bort elhasznál, közügyek megbeszélése közben. Hiszen az urak is kávéházakban és vendéglőkben kötik üzleteiket és intézik ügyes-bajos dolgaikat. Ő lelkészként soha sem tapasztalta, hogy tekintélye csorbát szenvedett volna, amiért leült egy pohár bor mellé társalogni híveivel, a kocsmá külön helyiségében. Hivatkozik a szesztilalom kiváltotta bantitizmusra és más erkölcsi károokra is. Szerinte a szélsőség, a túlzás minden irányban ártalmas. Helyesnek látja a „mérsékletességi egyletek felállítását”. Az unitáriusi felekezeti keretekben ezt a szeszmentes, önművelő és szórakoztató társalgást valósították meg a Dávid Ferenc ifjúsági- és nőegyletek, valamint a dalkörök.

A szövetkezet italmérési vállalkozása azért helyes Ürmösi szerint, mert a fő cél nem az, hogy az ital fogyjon. A boltosnak feladatuk adták, hogy tapintatosan távolítsa el a helyiségből azokat, akik megközelítették a már veszélyes alkoholfogyasztási szintet, kötekedővé válhatnak, és verekedést vagy botrányt provokálhatnak. A szövetkezet tiszta, hamisítatlan és olcsó italokat szolgáltat ki a fogyasztóknak. S még egy dolog, amit a fűszerüzlet is gyakorol, a tisztességesen vezetett kontó vagy vásárlási könyv. Ugyanis a falusi embernek májustól szeptemberig van a legkevesebb pénze. A szatócsoknál szükségből gyakorolt kontózásról lassan lehetett leszoktatni a népet. Vezetése alatt a kocsmá sem anyagi, sem erkölcsi romlásba nem vitte a népet — állítja határozottan Ürmösi. Csupán itt is ember kellett a gátra.

A fűszerrel és más árukkal való ellátás tökéletes volt. A vásárló szövetkezeti tagok helyben megkaphatták a szükséges dolgokat (ha nem is olcsóbban, mint a 18 km-re lévő Székelyudvarhelyen), anélkül, hogy egy napot elvesztegettek volna bevásárlással. Már most alaposan körülnéztek a boltosok megválasztásánál. Komoly felkészítéssel és állandó ellenőrzéssel segítették, hogy becsülettel állják meg a helyüket.⁶¹

⁶⁰ Ürmösi József: *Nyolc év...* 9.

⁶¹ Imre Ézsaiás (szül. 1926.) adatközlő, Homoródszentpál 196. sz.: „Csáki Lajos idevalósi boltkezelőt kereskedelmi iskolában taníttatta ki a szövetkezet, és amikor szükség volt rá, hazahívták. Őt az udvarias, becsületes és szakképzett üzletvezető példaképeként emlegetjük a falunkban. N agy M. Antal vajkészítő mester ugyan nem itt született, de itt honosodott meg, és a vidék tejkezelőit ő képezte ki.”

Szentpállal egyidőben a körjegyzőséghez tartozó Városfalván alakult meg a következő fogyasztási és értékesítő szövetkezet.⁶² Ugyanebben az évben szerveződtek a Kis-Homoród mentén a szentegyházafalusi, a homoródalmási, a Nagy Küküllő mentén az agyagfalvi és bögözi meg a muzsnai szövetkezetek.⁶³ 1906-ban Bágyban fogyasztási és értékesítő szövetkezet is működött, mindkettő a Hangya, a Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási Szövetkezete keretében jött létre.⁶⁴

3.2.A Homoródszentpáli Gazdakör

A homoródszentpáli szövetkezeti élet megszervezése után a **gazdakör** létesítése volt a következő lépés. Míg a Hangya fogyasztási és értékesítő szövetkezetet a szervezés állapotában találta a faluba érkező Ürmösi József, a gazdakörnek az egyik fő alapítója, szervezője és mentora. Bevallása szerint azzal a céllal hozták létre a szentpáli gazdakört 1905. jan. 9-én, hogy ez legyen melegágya, tanácskozó köre a tovább fejleszteni szövetkezeti intézményeknek.⁶⁵ Ürmösi nemcsak a gazdakör megszervezése alkalmával, de minden felmerülő gazdasági és szociális kérdéssel bizalommal fordult a földművelésügyi minisztérium Székely Kirendeltségének Udvarhely megyei megbízottjához, enesei **Dorner Béla** királyi gazdasági intézőhöz, aki mindig készségesen állott a székely gazdák rendelkezésére. Kiváló szervezőnek, alkotó tehetséggel megáldott és népéért küzdő férfúnak nevezi Ürmösi az intézőt. Sok jó tanácsot és biztatást kapott tőle a válságos és nehéz helyzetekben.

Az első dolog, amiről megemlíti Ürmösi, hogy a Kirendeltségnek köszönhetik, a gabonaszórási rostagépek beszerzése volt. A Homoródméntén, akár az egész Székelyföldön (1915 körül), még hagyományos kézicsépléssel végezték a szálal gabona cséplését, szórólappal, szél segítségével és kézi karélórestával szórták és tisztították a magvakat.⁶⁶ Ürmösi gazdaköri elnök közbenjárására ingyen kapták a Backer-féle szórási rostát, és 50%-os kedvezményes áron vásárolták meg (ugyancsak a Kirendeltségen keresztül) a tisztító és osztályozó „trier”-rostát. Ez a kezdeményezés és megoldás lett az első erős kapocs a szentpáli gazdák és a gazdakör között. Sikeresült szép tiszta vetőmagot nyerni, s ezáltal jobb termés hozamot biztosítani, ami konkrét bizonyítékként szolgált a szövetkezeti eszme további népszerűsítése terén. Természetesen, a gépeket a gazdakörhöz nem tartozók is használhatták megfelelő vámért, amelyet szívesen megfizettek, látva a jobb terméseredményt.

A **népkönyvtár** lett a második kapocs, amely a gazdakörhöz kötötte a földműveket.⁶⁷ A Kirendeltség ajándéka mellé a Magyar Gazdaszövetségtől tagdíj fejében — a

⁶² Székely-Udvarhely. 1904. X. évf. 46.

⁶³ Székely-Udvarhely. 1904. X. évf. 20., 24., 103.

⁶⁴ Székely-Udvarhely. 1906. XII. évf. 27.

⁶⁵ Ürmösi József: Nyolc év... 11.

⁶⁶ Molnár István dr.: *A nyikómenti kézicséplés*. Bp. Ethnographia 1963. 3. Különnyomat, 474; Nagy Ödön: *Természetbeni fizetésformák Havadon*. In: *Népművészeti Dolgozatok*. Kriterion. Buk. 1994. 145.

⁶⁷ Székely-Udvarhely, 1904. X. évf. 10.

rendszeresen járó újságokkal együtt — téli időnyre politikai és szépirodalmi lapot is rendeltek. Az olvasási kedv és a tudásvágy felébresztését szolgálták azok a megbeszélések, amelyeket a bérelt gazdaköri helyiségben folytattak. Kezdetben 20-25-ön fértek el szűkösen a falusi szobában. Éppen ezért minden este nyitva volt, hogy a tagok felváltva mehessenek el a gazdaköri megbeszélésekre. De idővel, az érdeklődés növekedése miatt, minden péntek estén az iskola egyik tantermében tartották a felolvasó estét, amelyeket rövid műsor is követett, pl. szavalatok. Ezeket az estétet rövid (15-20 perces) előadásokkal tették színesebbé: a lelkész Ürmösi, az énekvezér-tanító Szabó Mózes és Bencze Dénés nyugdíjas szolgabíró. 1912-től Ürmösi komoly segítséget kap, ti. ebben az évben nevezték ki énekvezér és igazgató-tanítói állásra a sokoldalúan képzett, tehetséges és lelkes fiatalembert, **Pálffy Ákost**. „1912-től az eddig egyedül és megfeszített munkával végzett dolgaimban — jegyezi fel Ürmösi József — jó segítőtársat kaptam *Pálffy Ákos énekvezér-tanító* szolgatársamban, ki *szövetkezeti téren* is, de főleg az *ifjúsági* irányú szakok oktatásával, gyakorlati megmutatásával fejlesztője lett a község jövő, gazdasági föllendülésének”. Pálffy alakítja meg az Ifjúsági Egyletet, amely 1923-ban a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet nevet veszi fel. 1913-ban EMKE-daloskört szervez, amely 1920-tól D.F.I.E. Dalárda néven szerepel, 1932-ben Székelykeresztúron I. díjat és ezüst vándorserleget nyert.

A Szövetkezeti Kirendeltség is tartott időnként gazdasági szakelőadásokat, amelyek nagy népszerűségnek örvendtek a kisczudák és a falu lakossága körében. Ezeket az előadásokat a sajtó útján és külön értesítés formájában is az érdekeltek tudomására hozták. Első tudósítás az ilyen előadásokról: „Homoródszentmártonban január hó 31-én nagyszámú közönség előtt tartattak meg a gazdasági előadások. Szabadelőadást tartott Perl Jenő királyi állatorvos a Métélyről, Györffy István igazgató-tanító a »talajról, a talaj művelése és a tagosított birtok berendezéséről«. A hallgatóság az iskola nagytermét zsúfolásig megtöltötte. Képviselve voltak Recsenyéd, Gyepes és Ábránfalva községek. A nagy figyelemmel hallgatott előadásokat megéltjenezték.”⁶⁸ Az előadók: állatorvosok, agrármérnökök, szaktanárok vagy a helyi értelmiség más képviselői készültek fel az ilyen alkalmakra, mint történt az 1905. nov. 5-én Székelyderzsben. Előadók voltak: Sándor Gergely unitárius lelkész és Kiss Jakab állami iskolai tanító. Sándor Gergely előadásának tárgya a legelők gondozása és használása volt. Kiss Jakab a talaj képződéséről, a talaj javításáról és a fontosabb gazdasági növényekről beszélt. „Mindkét előadás a helyi viszonyok figyelembe vételével történt, és teljesen sikerült, e mellett bizonyít az, hogy a gazdák teljes érdeklődéssel és figyelemmel hallgatták végig azt, akik szép számmal megjelentek. Kiss Jakab többféle műtrágyát mutatott be a gazdáknak, melyeket Budapestről a Hungária műtrágyagyártól kért e célra.”⁶⁹

1907 telén Homoródszentpál, Bágy, Felsőrákos, Homoródalmás, Vargyas, Oroszhegy, Fenyéd, Márafalva, Küküllőkeményfalva, Nagygalambfalva, Mátisfalva, Korond, Felsősófalva, Énlaka, Szentábrahám, Kobátfalva és Tordátfalva a mezőgazdasági előadások színhelyei. Szentpálon már az első világháború előtt megkezdte Ürmösi József és Pálffy Ákos a felnőtt lakosság mezőgazdasági ismereteinek gyarapítását. A tanulóifjúság a három ismétlő osztályban kapta meg a szükséges

⁶⁸ Székely-Udvarhely. 1905. XI. évf. 3.

⁶⁹ Székely-Udvarhely. 1907. XIII. évf. 3.

mezőgazdasági ismereteket Gyakorlati órákon gyümölcsfa-nemesítést, zöldségtermesztést vagy Városfalván virágkertészetet tanultak Bartalis Márton tanítótól, Recsenyében méhészetet Balázs János tanítótól. A gazdakörök helyi téli tevékenységét túlnőtték azok a megyei, sőt, Erdély-részi rendezvények, amelyeknek célja a korszerű gazdálkodás elsajátítása volt. Már beszéltünk a tapasztalatcserékről, tanulmányi kirándulásokról, termény- és állatkiállításokról, de még nem esett szó a vidéki, megyei vagy Erdély-szintű mezőgazdasági iskolákról.

Ürmösiék homoródmenti kezdeményezését jelentőségében túlnövő, magasabb szinten folytatta a népnevelő munkát Székelykeresztúron a „világkörüli” útvjáról hazatérő Balázs Ferenc.⁷⁰ Az népfőiskolai kezdeményezését átvette az Unitárius Egyház, amely 1931-ben megnyitja a Homoród-Gagy- és Nyikómente székely ifjai számára az „unitárius téli gazdasági iskolát”, a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium régi épületében. Ez az akció jó példaként hat.⁷¹ A Római Katolikus Egyház Radnóton és Kézdivásárhelyen, az Erdélyi Református Egyház Csombordon nyit hasonló jellegű mezőgazdasági iskolát.⁷² Mindezeket jóval megelőzte a „Kún Kocsárd gróf EMKE székely földműves iskola” létesítése 1892. ápr. 4-én. A Nagy-Homoród mente mindenik falujából küldték a székely gazdák tanulmányzó fiaikat, akik két éven át (4 félév) elméleti ismereteket és gyakorlati felkészítést kaptak a gazdálkodásra. Ezek az ifjak lettek a vidék mintagazdái és a szövetkezetek vezető emberei. Az 1940-es években Észak-Erdélyben téli gazdátanfolyamokon „Ezüstkalászos gazda”-oklevelet szerezhettek az érdeklődő gazdák. Udvarhely megyében e tanfolyamok rendszeres előadói voltak: Gyarmathy András szentpáli agrármérnök és földbirtokos, Szilasi Jenő székelykeresztúri állatorvos, Gyerkes Mihály székelyudvarhelyi pomológus, szakíró, Szakács Zoltán bikafalvi földbirtokos. Tanfolyamvezetők: Zalányi Tibor mérnök, Balla György, Lakatos Tivadar és Ágh Endre mezőgazdasági szakíró.⁷³

A gazdakör fontos teendői közé tartozott a legelőfeljavítás, ettől függött az állattenyésztés fejlesztése és a tejtermelés növelése. A székelyföldi legelők siralmas képet mutattak. Ahogy „az Isten megadta”, olyanok maradtak évszázadok óta. Sziklás, kopár, vízmosásos és szakadékos oldalak, tele tövis- és borsikafenőy-bokrokkal, hempergő vulkáni bombákkal, épületnagyságú kövekkel. Kezdetleges facsorgók, favályúk, esetlen, gondozatlan és gyengén felszerelt gémeskutak árválkodtak a zordon tájakon. Itt az állat csak eltöltötte a napot s a nyarat. Legtöbbször éhezett, böjtölt és szomjazott. Ezt a környezetet kellett hasznossá tenni, átalakítani, de a maradi gondolkodás komoly akadályokat gördített a kivitelezés útjába. Idegenkedtek az újításoktól, mert a gazdaságok teherbíró képessége szerint s az állatlétszám után, bizonyos számú közmunkaegységgel kellett mindenkinek hozzájárulnia a Kirendeltség által kidolgozott terv

⁷⁰ Balázs Ferenc: *A rög alatt (1928-1935)*. Aranyosszék Vidékfejlesztő kiadása, Torda. 1936.; Mikó Imre: *A világvjáró Balázs Ferenc*. Kriterion. Buk. 1973. 21.

⁷¹ Szász Ferenc dr.: *A Székelykeresztúri Unitárius Egyház Téli Mezőgazdasági Iskolája*. Unitárius Naptár. 1936. 42.

⁷² Vita Zsigmond: *Dr. Szász Pál emlékezete*. Romániai Magyar Szó. 1994. okt. 29.

⁷³ Györfi Dénes: *Ki volt gróf Kún Kocsárd?* Romániai Magyar Szó. 1995. febr. 18.; Pálmai József: *Udvarhely megyei nemes családok*. Udvarhely. 1900. 27.; Özv. Gyarmathy Andrásné szül. Bencze Klára (Bencze Gábor jegyző leánya) ny. tanítónő szíves szóbeli közlését és fényképeit hálásan köszönöm.

megvalósításához. A székelység körében még élt a robot megalázó emléke. Az idegenkedés másik oka az új, az „urak” által kezdeményezett akciótól való félelem volt.⁷⁴ Saját feletteseik, tisztjeik már sokszor vezették félre az egyszerű székely embereket. Valami csalafintaságot, rejtett rossz szándékot sejtettek a dolog mögött, s a rosszindulat ki is találta, hogy az állam nem adja ingyen, amit ad, mert ennek az lesz a vége, hogy elveszi a faluközösség közbirtokossági legelőjét. A szándékosan félrevezetett nép (ez esetben is a földbirtokos réteg nagy része az, akinek nem volt érdeke a szegény, párhordas kiscgazda felemelése) szembefordul a javát akaró lelkésszel. Ürmösinek azt kiabálják a háta mögött, hogy a pap maradjon a szószéken, ne elegendjen bele a szegény gazdaember dolgába! Miért segít az államnak abban, hogy az kiforgassa a székely kiscgazdát féltett vagyonából? Az állam a segílyt nem ingyen adja! Ürmösi Józsefnek sikerült azonban makacs, kitartó munkával felvilágosítania közvetlen munkatársait (Tamás Sándor és Imre Pál) és másokat is a terv hasznosságáról. Egy félévi huzavona után a kis csoport köré gyülekezni kezdett a meggyőzött komák, sógorok és barátok serege. Természetes, hogy a sikeres munka végeztével maguk a kételkedők és ellenzők is rájöttek saját balgaságukra. Ürmösi elismeréssel adózik Dorner intézőnek, aki a döntő pillanatban szintén megjelent a közgyűlésen, és a sokak által emlegetett erőszakosságával a népnek javára billenti a mérleget. Szellemesen győzi meg a kételkedőket, akik félrekolompoltak, hogy az állam, a miniszter elveszi a legelőt. Többek közt erre mondta Dorner intéző úr: „Igen, elveszi a miniszter és aztán kicsap engem oda legelni! Ugy-e?”⁷⁵

Homoródmerte sok más falujában is igyekeztek pótolni a több évszázados mulasztásokat hasonló módon: államsegéllyel és gazdaköri meg közbirtokossági összefogással végzett munkával. Homoródbásfalva községnek a Tópatak szabályozására 1400 kr. és legelőfeljavításra 1700 kr., Homoródkeményfalvának legelőfeljavításra 1900 kr. államsegélyt utalványozott a földművelésügyi minisztérium, a Székelyföldi Kirendeltség közbenjárására.⁷⁶ A szentpáli legelőn a borsikafenyőt kiirtották, a követ felszedték. A vízmosásos helyeket, mélyebb árkokat kemény kőgátkötésekkel látták el, mintegy tizenöt kőgátat emeltek. A csorda részére karámokat (kosár) csináltak, s így a legelőtrágyázást rendszeres kosárforgatással végezheték el. Az itatók létesítése jelentette a legnagyobb jótéteményt az állatok számára, emellett megkönnyítette az emberek munkáját. Két szép betonvályút építettek. Az első, betongyűrűbe foglalt kút lankás síkságon fekszik. A kútból mintegy kétszáz méternyi földalatti vezetéken folyik bele a víz a tizenhét m hosszú betonvályúba. A másik kút és itató sajátságos alkotásánál fogva érdekes. Nem pozitív forrásra épült, hanem a legelőkön hóléből és esővízből gyűlő, ún. kerek tó szolgáltatja a szükséges vízmennyiséget. Az ilyen helyeken megszorult és felgyülemlett víz a következőképpen táplálja az itatót: a tó középvonaláig, csaknem két méter mélységben bevezettek kb. százötven folyóméter alagcsővezetéket; a tó szélétől ötven m-re ismét karmantjus alagcsővonal vezet be a negyven hektóliter vizet befogadó beton gyűjtőmedencébe; ebből a hely természetes lejtését követve, hatvan m vascsővezetéken folyik be a víz a nyolc m hosszú betonvályúba. A gyűjtőmedencéből vezet ki

⁷⁴ Böződi György: „s ki kell mondanunk, hogy az itteni jobbágyok a közülük kiemelkedett tiszték zsarolásai, kényszerítése s vásárlásai által bukták le jobbágyokká.” (i.m. 82.)

⁷⁵ Ürmösi József: *Nyolc év...* 12.

⁷⁶ Székely-Udvarhely, 1905. X. évf. 2.

egy túlfolyási cső, továbbá egy kiürítés céljára szolgáló alagszó. A medencét elzáró készülékkel látták el, hogy amikor nem szükséges, ne folyjon a vályúba víz. „Ez itató oly módon való megalkotásának gondolata hármunk (Ürmösi, Cseh Ágoston, Török József— szerz. megj.) találmánya, kik a legelőjavítás mozgalmát sürgettük — a kiviteli módokat Cseh Ágoston Nagy-Küküllő vármegyei vízmester úr kiváló szakértelmét dicsérik. Ha jól tájékozodom, mindkét vályút enesei Dorner Béla kiváló munkájában 284-285 ábra fölvételében látni lehet. A legelőjavítási és kútmunkák végzéséhez az összes segítséget a Székely Kirendeltség szíves közbenjárására kaptuk, a következő részletekben:

1907.évre	1162 K	80 f.
1908. „	1123 „	— „
1909. „	896 „	50 „
1910. „	1050 „	— „
1911. „	430 „	— „
1912. „	210 „	— „
Összesen:	4872 K	30 f.

Bizony ez összeg megérdemelte a beleegyezést. De megérdemli az ellenkező hangadóknak is magukba szállani s hálásan gondolni a székely kirendeltség jóakarására, mert ma aligha megnyerhetnék ez összeget Ez példaadásként. volt adva.

A legelőjavítás munkavezetését az adott terv szerint Török József legelőgazda vezette, ki ügybuzgóságáért elismerést, köszönetet érdemel.”⁷⁷

A **tanulmányi kirándulások** szorosan kapcsolódtak a gazdakör tevékenységéhez. Elmélyítették az előadásokon szerzett új ismereteket, és gyakorlati megvalósításuk láttán a kisgazdák könnyebben győzték le az újtól való idegenkedésüket. A Székely Kirendeltség minden évben gazdasági tanulmányi kirándulást szervezett, melyen 20-30 községből mindenik gazdakör két-három székely gazdája vett részt. A szentpáli gazdakör is jelen volt valamennyi alkalommal: a barcasági szász falvakban, Hóltövényen, Botfaluban, Feketehalomban; az algyógyi Kún Kocsárd féle gazdasági iskola és a medgyesi szász földműves iskola megtekintésekor. A kiránduláson látottakról és tapasztaltakról a résztvevők otthon beszámoltak a kör többi tagjának. E nagyszerű alkalmak vezették rá a szentpáliakat is a szecs kavágó, kukoricavető és kapálógépek beszerzésére és használatára, és sok más hasznos gazdálkodási módra. Mint pl. a betonistálló és trágyatelep építésére, amelyre a barcasági kirándulás előtt nem akadt vállalkozó, pedig a kirendeltség 100 K államsegélyt ígért. A székely gazdák addig közönyösen nézték, hogy udvarukról kárbavész (kifolyik az utcára) a trágyalé. Ám amikor a botfalusi cukorgyár igazgatója a kiránduló csoportnak egy mintagazdaság megtekintésekor kijelentette, a betonaknában összegyűjtött trágyalére mutatva: „Uraim, ez a gazdasági vér”, akkor ez gondolkodóba ejtette a székely gazdákat.⁷⁸ A kirándulásról hazajövet már a vonaton elhatározta Tamás Sándor, hogy ő is hasonló betonaknát épít. Így lett az övé a falu és a vidék első ilyen jellegű gazdasági építménye.

⁷⁷ Ürmösi József: *Nyolc év...* 14.

⁷⁸ Uő.: *44 év...* 15.

A **gazdaköri gépszín** építése is napirendre került, mert az évenként beszerzett gazdasági gépek tárolását ideiglenesen, egyik vagy másik köri tagnál oldották meg, ez így nehézkes volt és szakszerűtlen. A Székely Kirendeltség megbízottja, Székelyhidy Viktor közbenjárására 200 K államsegélyt kapott a gazdakör 1910-ben, gépszín felépítésére. Ide gyűjtötték össze az eddig beszerzett gépeket, és egy kezelő felügyelete alatt használhatta bármelyik gazda.

A **faragászati tanfolyam** megszervezése szintén Ürmösi József érdeme. 1912 telén sikerült megnyernie Székelyhidy gazdasági felügyelő támogatását, hogy elintézzze a homoródszentpáli hathetes tanfolyam beindítását. A Minisztériumi Kirendeltség a tanfolyam teljes költségét vállalta, sőt a szakmester biztosítása mellett még a szükséges faragóeszközökkel is ellátta a tanfolyam résztvevőit. Tizenhat ifjú és felnőtt gazda tanulta meg itt a gazdaságban használatos eszközök készítését

A gazdaköri megbeszéléseken pattant ki a **szövetkezeti népház** építésének gondolata is. A szűk bérelt helyiségek nem lehettek megfelelő otthonai sem a népkönyvtárnak, sem a gazdakörnek, de a fogyasztási szövetkezetnek sem; az időközben megszületett tejszövetkezet szintén otthontalan volt. A polgári község sem rendelkezett megfelelő gyűlésteremmel. Nagyobb összejöveteleket csak az állami iskola tantermének kiürítésével lehetett megtartani, ami nagy munkát igényelt s a bútorok rongálásával járt. Ürmösi József lelkészi és szövetkezeti könyvelői, valamint gazdaköri elnöki minőségében minden alkalmat megragadott hogy az építés gondolatát népszerűsítse a községben. 1909-ben elérkezettnek látta az időt hogy elgondolását közölje a Székely Kirendeltség vezetőjével, aki megértéssel fogadta, sőt biztatta, megígérve a teljes támogatást. Komoly gondot okozott a megfelelő telek tulajdonjogának megszerzése. Ürmösi mindent latba vetett, hogy a tulajdonost meggyőzze a falu központjában lévő alkalmas hely eladására. Gyarmathy Ferenc székelyudvarhelyi ügyvéd, a telek tulajdonosa, aki kezdetben semmi pénzért nem volt hajlandó szóba állni, Ürmösi és a falu nemes szándékát valamint az ügy nagyszerűségét megértve, a helység további fejlődésének támogatásaképpen a területet adományként átengedte az építkezés számára. Társadalmi összefogással, most már bizonyos tapasztalat birtokában, Ürmösi létrehozta a gazdakör, a fogyasztási szövetkezet és a község politikai vezetőiből álló építőbizottságot.

Az 1911 febr. 6-án tartott építőbizottsági gyűlésen Ürmösi előterjeszti saját vázlatrajzát és az épület beosztási tervét, melyet a bizottság elfogadott, s ez alapján Fekete Benjámint székelyudvarhelyi építőmester kidolgozta a részletes építési terve. Meghatározták a szükséges — kézi és állati erővel végzendő — munkanapok számát, és az összes intézmények közgyűlésén elfogadtatták a lakossággal a javaslatot. Mindenik ülés jegyzőkönyvét Dimén István írta (sajnos, elveszett a jegyzőkönyvtömb). Az építkezés jelentőségében túlmutatott a helyi jellegén, mert nem csak egy falu lakóinak az összefogása volt. Ezúttal a Nagy-Homoród mente alsó szakaszának falvai fogtak össze, hogy Homoródszentpálon egy közös szövetkezeti Népházat építsenek. (A fogyasztási és a tejszövetkezet, valamint a gazdakör is vidéki jellegű vállalkozásként indult.) Így az építéshez hozzájárultak Recsenyéd, Homoródszentpéter, Városfalva és Homoródjánosfalva lakói is. 1911. május 11-én kezdődtek meg a munkálatok. Minden mezőgazdasági holtszezonot kihasználva, sikerült 1912. okt. 13-án felszentelni az akkori idők legszebb és legsokoldalúbban hasznosítható Udvarhely-környéki középületét Az érték, pénzben kifejezve is szép megvalósítás: 35.000 K.

Az avatóünnepség az alkotás méretéhez illő volt. Előkelő résztvevői: Koós Mihály, a Magyar Királyi földművelési minisztérium miniszteri tanácsosa, Székelyhidy Viktor, a Székely Kirendeltség Udvarhely megyei megbízottja és a Vármegyei Gazdasági Egylet képviselője. Ürmösi a Szövetkezeti Népházat avató ünnepség templomi részén mondott prédikációjában a „szocialista pap” jelzöt igazoló elvi állásfoglalását igyekszik kifejtteni nagy meggyőző erővel. Prédikációjának címe: *Az idők jeleinek intése*. Alapige: Máté 16/2,3. Ürmösi — miként 1949-es visszatekintésében kifejti — az idők jelét „az itt alant történő helyes haladásban és egyesült munkában” és „nem a felülről halomszámra hozott törvényekben” látja. Azt mondja: „Éreztem a példaszó igazságát: *Akié a föld, azé a haza*, de azt átláttam, hogy kinek földje van, ha azt akarja, hogy annak jövedelméből megéljen, meg kell tanulja annak szakszerű művelését úgy, amint ezt a *haladás eszközeivel művelik*. Mert ellenkezőleg, lehet valakinek földje, de mivel nem tudja jövedelmezővé tenni, nem ez az ő hazája, hanem elmegy más világrészbe hazát keresni.”

A szövetkezeti népházban most helyet kapnak, pontosabban otthonra találnak a helybéli intézmények: a könyvtár, a gazdakör, a fogyasztási szövetkezet, a tejszövetkezet külön e célra tervezett helyiségben, és kulturális tevékenységek a nagyteremben. Most már minden téli estén találkozhattak a helybéli gazdák valamilyen tevékenység alkalmával. A homoródszentpáli népház műkedvelő társulata komoly nevelő munkát végzett a szövetkezeti szellem népszerűsítése érdekében. Pálffy Ákos humoreszkjei (pl. *Dáridó bizottság*), monológjai és színdarabjai mellett színre vitték a Hangya Központ által meghirdetett irodalmi pályázat (1927) érdemes alkotásaiból a helyi kérdéseknek legmegfelelőbbeket.⁷⁹ A szerzők közt ott találjuk Bedő Miklós szentpéteri lelkészt (*A székely földműves tízparancsolata*)⁸⁰, Váry Domokos költőt, későbbi szentpáli lelkészt.⁸¹ A szövetkezeti népház nemcsak az avatáskor gyűjtötte össze a vidék lakosságát, de az emlékezetes 1924. okt. 4-i jubileumi ünnepségen is. A szomszéd falvak szövetkezeti tagjai mellett a kishomoródminti Székelyzsombor szövetkezeti vezetői és tagjai is eljöttek. Ez az ünnepély a délelőtti istentisztelettel kezdődött és népgyűléssel folytatódott a népházban. A jubileumi beszédek a 20 éves út sikereit vették számba és a szövetkezeti öntudatot erősítették.⁸² A délutáni órákat díjazással egybekötött állatkiállítás, kaszásverseny, fogatverseny, lóverseny és más sportesemények, az estieket pedig műsorral egybekötött táncvigalmak töltötték meg tartalommal.⁸³ **A tudománynépszerűsítő**

⁷⁹ Pálffy Ákos: *Kurátor uram a másvilágon*. Unitárius Naptár. 1939. 84-87. (A Brassai Lapok novellapályázatán I. díjat nyert alkotás.); Pálffy Ákos: *Homoródszentpál mezőgazdasági viszonyai*. 1913-ban Algyógyon a gazdakörök küldötteinek találkozásán olvasta fel a szerző pályadíjas dolgozatát. (Kéziratban, ifj. Pálffy Ákos birtokában.)

⁸⁰ Bedő Miklós: *A székely földműves tízparancsolata*. Unitárius Keresztény Népnaptár. 1923. 62-63.

⁸¹ Váry Domokos: *A szent Szövetség*. Hangya Naptár. 1930. 138-139.; *Jöjj hát*. Hangya Naptár, 1931. 125. A befejező versszak: „Míg a nép elbukna, örökre elveszne, / Erőddel erősíts. Mi élni akarunk! / Munkára, imára tedd össze a kezed: / Legyen áldott neved, szent nagy Szövetkezet!”; Fodor László dr.: i.m. 48.

⁸² Ürmösi József: *44 év...* 31-34, 38-40.; Brassai Lapok, 1930. jan. 29.; Halász Gyula: *Egy község ünnepe, amelyben az egész székelység szíve dobog*. Ürmösi negyedszázados homoródszentpáli tevékenységéről számol be H. Gy., aki Kacsó Sándorral együtt részt vett Ürmösi József lelkész kibúcsúzó ünnepségén.

⁸³ Fodor László dr.: i.m. 45-46.

vetített képes előadások akkor úttörő jelentőségűek voltak. Ürmösi József Budapesten jártában felfigyelt a Rákóczi úton működő „Uránia vetítőképes színházra”, ahol megtették neki a történelmi-földrajzi és gazdasági tárgyú vetítések, melyeket érdekes szövegmagyarázattal kísértek. Szentpálon meggyőzi a tejszövetkezeti igazgatót, hogy az 1912. évi tiszta haszonból vásároljanak az Uránia Tudományos Egyesület raktárából egy vetítógépet a hozzávaló teljes felszereléssel együtt. A probléma a vetítéshez szükséges fény előállítása volt, de ezt is megoldják azbesztharisnyás szeszlámpával. Nagy szenzáció volt Szentpálon és környékén, amikor megjelentek a „képmutatók”: Ürmösi József és Pálffy Ákos igazgató-tanító a vetítógéppel.⁸⁴ Kezdetben a szövetkezethez tartozó falvakban (Szentpéter, Városfalva, Jánosfalva és Recsenyéd) vetítettek, de aztán szélesedett a kör. Húsz évvel előzték meg Balázs Ferenc népnevelő hasonló kezdeményezését.⁸⁵ Sajnos, ez is, mint sok más dolog, az 1916-os menekülés áldozata lett.

A homoródszentpáli gazdakör még néhány hasznos megvalósítást és szép kezdeményezést könyvelhet el magának. A **hídmérleg** nélkülözhetetlen eszköze a korszerű gazdálkodásnak, különösen az állattenyésztők hiányolták nagyon. A csupán tíz km-re lévő szász községben, Darócon létezett ilyen. A beszerzett és felszerelt hídmérleget nemcsak a helybeliek, de most a környékbeli falvak gazdái, sőt az átutazó vásárosok is szívesen és haszonnal vették igénybe.

A gabonaértékesítés gondolatát is felvetették a gazdakörön. Sok idő- és pénz (fuvar költség)-vesztést jelentett a termény főleg piaci értékesítése a húsz km-re levő Udvarhelyen. Az egyéni kisgazda jövedelme teljes mértékben a piac szeszélyeitől függött. A szövetkezet általi felvásárlás és nagybani értékesítés nagyon izgató megoldásnak kínálkozott Sikerült kapcsolatba lépni a brassói gőzmalmok tulajdonosaival. A beküldött minta alapján szerződést kötöttek egy vagon búzára, amelyet a kőhalmi vasútállomásra szállítottak le! Két nap alatt lebonyolították a szállítást és harmadnap már kézhez kapták az árát. Az 1914-ben kitört háború ennek is végét vetett. Még a későbbiek során sikerült Predeárról kukoricát vásárolni, amelyet vasúton szállítottak az utolsó itteni állomásig, onnan szekérral Szentpálig. Gyenge kukoricatermés idején így látták el a szövetkezeti tagokat.

Szép megvalósítás volt a legelővásárlás is. A falu egyetlen nagybirtokosa területeladásra gondolt. A kisgazdák közbirtokossága melletti legelőterület megszerzésére összefogtak a helybéli szövetkezeti tagok, és a fogyasztási szövetkezeti és tejszövetkezeti kölcsönből megvásároltak 205 kat. hold legelőt 52 kat. hold szántót és belsőséget ezzel életteret és munkalehetőséget biztosítottak a falu következő nemzedéke számára is. Sajnos, az első világháború és az impériumváltozás, meg a falu lakóinak belső meghasonlása időlegesen megtorpanásra készíti a homoródszentpáli körüli és szövetkezeti életet is.⁸⁶

3.3. A bágyi gazdakör falufejlesztő szerepe

Bágy külön tiszta református sziget az unitárius többségű nagyhomoródminti medencében. Nemcsak magasba nyúló várhegyével, de lakói hagyományörzésével,

⁸⁴ Pálffy Ákos: *Képmutatók*. Unitárius Népnaptár. 1948/69.; Ürmösi József: 44 év... 39.

⁸⁵ Bözödi György: i.m. 239.

⁸⁶ Ürmösi József: 44 év... 40-41.

szabadszékely rátartiságával és „bicskás”, „hirtelen” természetével szerzett hírnevével is a vidék fölé emelkedik. Nem tagadhatjuk kapcsolatait a szomszédos falvakkal, tehát nem elszigetelten dombon ülő, s környéket „lenéző” falu. Történelmi kapcsolatok fűzték a szentpáli Kornis-, Rhédey-, Bethlen-uradalmakhoz.⁸⁷ Recsenyédhez (Zólyák)⁸⁸, Szentmártonhoz és Szentpálhoz (Bencze stb.) családok származása révén.⁸⁹

Jelen esetben a szövetségi mozgalom szálai Bágyot bizonyos fokig Homoródszentpálhoz kötik. A bágyi gazdakör dátum szerint 1904. dec. 29-én alakult, a szentpáli előtt tizenegy nappal, de amint a következő újságcikkből és dolgozatom későbbi soraiból is kitűnik, a szentpáli tejszövetséggel, sőt a hitelszövetséggel is szoros kapcsolatban állott.

„Gazdakörünk 1904. évi december 29-én 20.281 sz. alatt hagyta jóvá, működését az alakulás után egy pár héttel megkezdte.” Célját — mint minden gazdakörét — az alapszabályok 2-ik paragrafusában a következőképpen írja körül:

a) a haza földje és a földművelés iránti szeretet fejlesztése, az ősi földhöz való ragaszkodás fokozása, a falusi élet, a falusi otthon megkedveltetése, a föld és a gazdálkodás jövedelmének gyarapítása, a válságos viszonyok folytán a saját hibájukon kívül kedvezőtlen körülmények közé jutott kiscgazdák helyzetének javítása, s a földvásárlás lehetőségének elmozdítása, a mezőgazdasági munkások érdekeinek fölkarolása s gondoskodás arról, hogy betegség esetén jó ápolásban részesüljenek, s hogy munkaképtelenné válás esetén is legyen megélhetésük biztosítva;

b) a község összes gazdasági érdekeinek, valamint szellemi és erkölcsi életének, továbbá azon eseményeknek, ügyeknek és kérdéseknek éber figyelemmel való kísérése, melyek a szövetségi tagok és gazdaközönség anyagi érdekeit érintik;

c) a mezőgazdasági ismeretek terjesztése, s az okszerű gazdálkodás előmozdítása;

d) hasznos hajtó háziipar meghonosítása abból a célból, hogy a mezei munkával foglalkozóknak télen át is legyen keresetük;

e) a gazdasági és háztartási szükségleti cikkeknek a tagok részére jó minőségben és a lehető legjutányosabb áron, a Magyar Gazdaszövetség támogatása mellett való beszerzése;

f) a gazdasági termények, valamint a háziiparcikkeknek, a községbeli kisiparosok készítményeinek jobb árak elérésének céljából való közös értékesítése;

g) hitel-, fogyasztási-, termelő- és értékesítő szövetségek létesítése;

h) a községbeli mezőgazdasági termények és ipari készítmények jó hírnevének és keresletének fejlesztése;

i) jó tenyészállatok és vetőmagvak beszerzése a község és a tagok részére;

k) a törvényhozás és a királyi kormány mindazon intézkedéseinek ismertetése, melyek a kiscgazdák és mezei munkások javának és érdekeinek előmozdítását célozzák;

l) intézkedések az iránt, hogy a tagok mindenféle ügyes-bajos dolgaikban megbízható szakemberektől csekély díjért útbaigazítást kapjanak.

⁸⁷ Pálffy Ákos: *Homoródszentpál monográfiája*. Kézirat ifj. Pálffy Ákos tulajdonában.

⁸⁸ Dombi Mózes: *Recsenyéd község monográfiája*. 1942 (Kézirat a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum levéltárában.)

⁸⁹ *Székelyföld írásban és képen*. Szerkesztette: Dávid József. Bp. 1941. Kaláka Könyvkiadó; Bencze Gábor és Bencze Dénes címszók alatt az előfizetők névsorában.

E célok elérésére, megvalósítása végett állandó helyiség (a községháza) volt fenntartva, ahová az egyes lapok közül a *Hazánk* és később *Az ország*, *Vasárnapi Újság*, *Politikai Újdonságok*, *Képes Néplap*, valamint az egyesek és a község szívességéből: *Egyetértés*, *Székely-Udvarhely*, *Néplap*, *Székely Tanügy*, *Uram Bátyám*, *A Magyar Gazdák Szemléje*, című folyóiratok, továbbá a Székelyföldi Miniszteri Kirendeltség Udvarhely vármegyei megbízottja, Dorner Béla intéző úr szívességéből a Magyar Gazdaszövetség kiadásában megjelent több munka, jelesül az: *Uzsorairtás*, *Társadalmi Harmónia*, *Egyesülés*, *Emelkedés*, *A falusi gazda állami tanácsadói és segítői*, *Gazduram kölcsönügyei*, *Alkoholizmus* stb. állottak a tagok rendelkezésére...

„Megvallom, népünk olvasni eleintén nemigen szeretett, különösen a gazdasági dolgokról. Jelenleg nincs az a nap, hogy öt-hat lapot és könyvet ne kérne, azonkívül, hogy szerda és szombat este minden tag magával ne vinne. Csak lenne egyszer »népkönyvtár«, ami, remélem, meg is lesz, hiszen kérésünk már rég elment.

A gazdakör révén elértük azt, hogy megismerkedtek egyes gépek hasznosságával, mert ezek is állottak rendelkezésünkre. Így volt gabonarosta, trieur, eke (Sach), lánchorona, decimal (tizedesmérleg), amelynek ismerete — különösen itt — fontossággal bír. Ideje volna, hogy népünk hozzászokják a súly szerint való vásárláshoz és eladáshoz. Juhtenyésztésünk fejlődésnek indult, amely itt a megélhetés kérdése. Gyapját pokróccá dolgozzák fel, s a község jó része (90%) ebből pénzel. A község szép tenyészállatokhoz s az egyesek anyaállatokhoz, jó vetőmagokhoz jutottak a gazdakör által.

A Homoródszentpáli Tejszövetkezetbe 24 tag lépett be, akik közül egy tag 2 tehene után, amihez szintén a gazdakör révén jutott, 15-20 liter tejet szállít minden második nap. Megalakult a fogyasztási és értékesítő szövetkezet is. Legelőnk egészben való följavítása huzamosabb időt vesz igénybe már a munkaterv szerint is, de ily kevés idő alatt is a bányai vár tartományán, mintegy 30 holdon a kavicsot föltakarítottuk, s az itató berendezése folyamatban van. Térbük nevű legelőnkön 72 hold helyről a fává nőtt borsikafenyő (kb. 2000 szekér) kiirtatott, ahol szintén itató is lesz, ami időtlen időig heverhetett volna, ha a gazdakör nem lesz. Most már elismerik legalább a gazdakör munkálkodásait, s rajtakaptak, hogy hátrálékos munkát elvégezzék. Mindezekhez hozzájárul még az, hogy pokróc- és gyapjúiparunk föllendítése végett hitelszövetkezetünk, az O.K.H.Sz. engedélyével—kebelében pokróc- és gyapjúbevásárló és -értékesítő szakcsoportot létesített avégből, hogy a tagok olcsóbban juthassanak az anyaghoz, s jobban értékesíthessék az abból készített pokrócokat. E célra 3000 korona államsegély van engedélyezve.

Hitelszövetkezetünk megerősödött az uzsora gyűlöletére, mert ez is terem errefelé éppen úgy, mint az olyan kertben, ahol elkövéredik a gyom, amelyre 25-30 esztendeig sem vet ügyet senki. Védgátat emeltünk — amennyiben lehetett ez idő alatt — a gonosz, szipolyozó, uzsoráskodó gazok ellen. Hol működhetik az uzsorások huncutsága, lelketlensége, hol burjánozhat fel, s terjedhet el az uzsora? Ott, hol sok az eladósodott, sok a szegény, sok a hínárba került ember. Eléltük azt, hogy az összetartozandóság tudata fölbredt, s bebizonyosodott, hogy több ember, aki együtt működik, többet bír végezni, és nagyobb eredményt mutat fel, mintha mindegyik külön-külön járt volna el.

Azzal végzem, amit nemrég olvastam: szövetség, mely az egyeseknek erőt ad, a falvakban vezető társadalmat teremt, s így erősíti nemcsak az egyeseket és a falvakat, hanem az egész nemzetet is.

Bágy, 1906. április 2. Hazafias üdvözzettel: Derzsi Géza gazdaköri elnök.”⁹⁰

Új színfolt itt a juhtenyésztés és „bágyi csergét”, azaz gyapjúpokrócot előállító háziipar fellendítése, amely komoly jövedelempótló forrást jelentett.

Amint láttuk, a gazdakör feladata a földművesek — baleseti, temetkezési — biztosítása és a nyugdíjkérdések megoldása is.⁹¹

3.4.A gazdaköri mozgalom kiszélesedése a Homoródméntén

A kápolnásfalusi gazdakör ugyancsak az 1904-es évtől jegyzi születési dátumát, de története külön fejezetet érdemel, mert megalakulása óta a mai napig folyamatos fenállással dicsekedhetik. Tudniillik a kommunista diktatúra nem szüntette meg teljesen, mert Hargita alatti havasi település lévén, megúszta az erőszakos kollektivizálást, s így a Homoródmente egyik legvirágzóbb helységévé fejlődött, míg a Szentpálhoz hasonló mintaközségeket anyagilag és erkölcsileg majdnem teljesen szétzúzták. Különben az első világháború okozta válságot itt is megérezték, s ezzel lezárult a gazdakörök működésének első szakasza. Összegezve, a két Homoródméntén tíz és Udvarhely megye más vidékein még huszonöt gazdakör alakult az említett két évben. (Étéden és környékén: Küsmöd, Siklód és Bözöd; a Gagy mentén: Gagy, Martonos, Szentábrahám; a Sóvidéken: Korond; Derzs, Muzsna és Petek a szászok szomszédságában; a Nyikómentén: Kobátfalva, Bencéd; a Nagy-Küküllő mellett Székelymogyorós és Fiafalva; az Udvarhely fölötti havasalján: Szenttamás, Oroszhegy, Bethlenfalva, Kadicsfalva és Zetelaka.)

Bözödi György: *Székely bánja* című szociográfiai műve szerint 1907-ig Udvarhely megyében 91-re gyarapodik a gazdakörök száma és 4856 tagot tartanak nyilván. A taglétszám emelkedéséhez az is hozzájárul a továbbiakban, hogy a gazdakör kezdeményezte és belőle kinövő új intézmények, mint a tejszövetkezet, hitelszövetkezet és fogyasztói és értékesítő szövetkezet tagjai automatikusan a gazdaköri tagok is, vagy a faluban működő egyik intézmény a többi, még hivatalosan meg nem alakultnak a szerepét is betölti. Példa erre a szentpáli eset: „A Gazdakörnek kezdetben csak 50-60 tagja volt, de a tejszövetkezet megalakulása után a közgyűlés kimondotta, hogy minden tejszövetkezeti tag kötelezett tagja a gazdakörnek. Ez a határozat azért történt, hogy a Gazdakör, mint olyan anyatestület, melytől a többiek mint gyermekek származtak, részesüljön egy kis hálatámogatásban. A tejszövetkezet tagjai ne csak élvezzék a tej árából kapott jövedelmet, hanem ezzel szemben egy kis kötelezettséget is, s ekkor mindkét intézmény boldogul. Mindezekből tehát nyilvánvaló, hogy Gazdakörünk munkássága nem merült ki a gazdaköri címtábla kiszélesítésében — mint a rosszindulatúak hangoztatták —, hanem minden lehető módot felhasznált a tagok anyagi és szellemi jólétének gyarapítására. [...] Szövetkezeti hálózatunk teljességéhez hiányzott a Hitelszövetkezet, pénzügyeink lebonyolítására. Ennek megvalósítására többször gondoltunk, de egyfelől halogattuk azért, mert a tejszövetkezet és az egyházközség tudott kölcsönöket adni az arra rászorulóknak, másfelől pedig azért, mert nem volt, aki élére álljon és vezesse. Mi, a falusi vezetők — pap, tanító, jegyző — bőven el voltunk látva

⁹⁰ Székely-Udvarhely, 1906. XII. évf. 27-28.

⁹¹ Bözödi György: i.m. 140.

mellékfoglalkozásokkal. Várnunk kellett addig, míg az ifjabb nemzedékből arra alkalmas emberek kerülnek. Ez az idő 1927-ben el is érkezett, és akkor megalakítottuk a Hitel-szövetkezetet is.”⁹²

3.5.A recsenyédi méhészeti kör

A gazdaköröket nyilvántartó kimutatásokban a Méhészegyesületről nem esik szó, pedig a vármegyei gazdasági egyesület, népnevelési egyesület, valamint a Magyar királyi földművelésügyi minisztérium Székelyföldi Kirendeltsége is támogatja. Az Udvarhely megyei Méhészegyesület 1913. évi jelentéséből megtudjuk, hogy Recsenyéd központtal egész vidékre kiterjedő méhészeti nevelő és irányító-tanácsadó tevékenység folyik. Balázs János helybeli tanító a felügyelője Szentpál, Szentpéter, Városfalva, Almás, Oklánd és Karácsonyfalva méhészetének. Székelyhidya Viktor gazdasági felügyelő Groisz Ottó szaktanár és Hlatkay Miklós megyei egyesületi titkár közreműködésével 1913. december 5-én **Recsenyéden méhészeti tanfolyamot indítottak**.⁹³

Tizenötven jelentkeznek, akik az **átmeneti kas kötését** minden téli időben háziiparszerűleg üzik, kifogadják és az **egyesület** elnökségének megrendelésére bizonyos mennyiséget az egyesület értékesítő osztályának beadnak. A cél az, hogy a recsenyédek a mezőgazdasági holt szezonban háziiparszerűleg üzzék az átmeneti kas kötését. A megyei egyesület megrendeléseket ad, és a termelt árut átékesíti, így módon a méhészkedés mellett még egy újabb kereseti lehetőséggel gyarapítja a falu lakóinak megélhetését. A Kiss János kézdialbisi méhésztanító vezette tanfolyam hallgatói: Fekete Mózes, Márton István, Fodor Domokos, Fekete Miklós, Tóth István, ifj. Tóth Mihály, Török József, Szabó István, Dáné Lajos, Béres Mihály, Bomhár János, Dáné Mihály, Józsa Elek és Balázs János. A tanfolyam ideje alatt vándorgyűléseket kirándulásokat szerveztek. Homoródszentpálon megtekintik Huszár Miklós mezőgazdasági bérlő nagyszabású méhészetét amelyből már a fekvő kaptárakban való elhelyezést tanulmányozhatták a látogatók.

A szerzett ismeretek és tapasztalatok birtokában Udvarhely megye huszonegy méhészkörületében megszervezik a tanfolyamokat. Így Abásfalván és Homoródszentmártonban Györfi István tanító, Kénosban Kendi István tanító, Lókodban Bálint Balázs tanító, Homoródalmáson Péterfi Áron nyugalmazott igazgató tanító és Kriza Sándor igazgató tanító vezetett méhésztanfolyamot. A recsenyédi méhészegyesület a tanító utánajárásának köszönhetően mézporgető gépet, műlépprést, viaszolvasztó edényeket, mézmérőt, mézelőnövény-magvakat és facsemetéket kap az Udvarhely megyei egyesülettől, Borszéky Somának köszönhetően méhészeti szakkönyvet közös használatra.

3.6.A városfalvi napszámos- és cselédsegélypénztár

Elaggott, betegség vagy baleset következtében munkaképtelenné vált hívei sorsára is gondolt Péter Sándor városfalvi unitárius lelkész, amikor 1902. nov. 19-én hét

⁹² Ürmösi József: *44 év... 23 és 48.*

⁹³ *Jelentés az Udv. megyei Méhészegyesület 1913. évi működéséről.* Becsek D. Fia könyvnyomda. Székelyudvarhely. 1914.

rendes és két rendkívüli taggal megszervezte az **Országos Gazdasági Munkás- és Cselédsegélypénztár** helyi csoportját.⁹⁴ Amikor 50 tagot sikerült oda beszervezni, a Pénztár a lelkeszt bírta meg az ügyvezetéssel és a pénz kezelésével. Lelkes és odaadó munkájáért fizetése csupán az igazgatóság elismerése és a hívek hálája volt. 1911 végére a taglétszám 132 rendes és 20 rendkívüli tagra (az, aki minden évben újból iratkozik) emelkedett. Évenként 18-29 rendkívüli tag iratkozik át a rendes tagok I. és II. csoportjába. Némelyek két könyvvel is rendelkeznek.

Péter Sándor beszámolójából megtudhatjuk, hogy 1902-1911 között 676 db levelet írt a Pénztárnak, 111 esetben küldött az Igazgatósághoz 539 K 10 fillért, különböző befizetések címén. A pénztár 2872 K 2 fillért utalt ki 108 alkalommal, kórház, orvosi ellátás, gyógyszer és napisegély címen a városfalviaknak. Például egy balesetet szenvedett tagnak, félmunkaképessége helyreállításáig, négy év alatt 700 K-t fizetett, és egy rendkívüli tag (tagságának 2. évében érte baleset, addig 2 K-t fizetett be) öt évre 600 K-t, gyógykezelés idejére 98 K 25 fillért fizetett, nevezett tag 1912-ben is kapta a havi 10 K nyugdíjat. Négy rendes tag elhalálása után az általuk befizetett 71K 48 fillért a pénztár teljesen visszafizette az illetékes hátramaradottaknak. A városfalvi bizottság tíz év alatt 4341K 75 fillér visszafizetést eszközölt a tagoknak. Jellemző adatot közöl Péter Sándor: tíz év alatt Udvarhely megyében 340 balesetből 108 Városfalván történik. Ebből az derül ki, hogy Udvarhely megyében alig két-három faluban működik az országos segélypénztár helyi bizottsága. Bágyban akadtam rá kallódó tagsági könyvre, de senki semmiféle felvilágosítást nem tudott adni ezzel kapcsolatosan.⁹⁵ Feltételezhető, hogy Bágyban is működött egy helyi csoport.

3.7. Székelyföld leghasznosabb szövetkezeti intézményei, a tejszövetkezetek

A falusi tejszövetkezetek bizonyultak a leghasznosabb intézményeknek a Székelyföldön — állítja Ürmösi József.⁹⁶ A leggyorsabban és a legfolyamatosabban, szinte egész éven át a legbiztosabb pénzforrást jelentette a székely kisgazdáknak. Emellett serkentőleg hatott az állattenyésztésre, minőségi és mennyiségi szempontból egyaránt. A vaj és a tehénsajt beiktatásával javult a falusi lakosság étrendje is. A visszamaradt sovány tej (író vagy savó) a sertésenyésztést (malacok táplálása) és a borjúnevelést segítette elő. Fokozódott a hús termelése is. Az állatszám növekedése a trágyamennyiség gyarapodásához, a föld jobb megműveléséhez és magasabb terméshozamok eléréséhez vezetett. A székely falu népének egy újabb közösségi összefogásmintát kellett megtanulnia és gyakorolnia. A tejszövetkezeti tiszta jövedelemből kulturális intézményeiket és rendezvényeiket támogatták. A tejszövetkezetek szervezésében a jól bevált dániai példa állott rendelkezésükre. Az új intézmény népszerűsítése is könnyebb volt, mert nem kellett szembeszállni egy meglévő régi struktúrával, mint a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek esetében az uzsorás szatócsokkal. A hasznosságot is kézzelfoghatóbban lehetett

⁹⁴ Péter Sándor: *A földművesek nyugdíjpénztára*. Unitárius Keresztény Népnaptár. 1013. 56-60.

⁹⁵ Bágyi adatközlőim: id. Csoma Dénes (sz. 1934.), Lőrincz Ákos (sz. ?) és Bencze Dezső (sz. 1929.)

⁹⁶ Ürmösi József: *Nyolc év...* 116.

bizonyítani, mégis a falusi ember, mint minden újtól, ettől is húzódik vagy ellenségesen viszonyul hozzá — panaszolja Ürmösi, aki a Dunántúlon tapasztalta a tejszövetkezetek áldásos voltát. Íme, hogyan látja ezt a kérdést a kortárs közgazdasági szakíró: „A tejtermelés a székely gazdáknál nagy fontosságú gazdasági jövedelem, mely általában eladásra alig kerül, mert a székelyeknek a tej mindennapi eledelét képezi, nagyrészen ezzel pótolja a hústáplálékot.”⁹⁷

A tejhozam sem megy a tehének jármozása miatt — és az erdélyi magyar fajta sem olyan jó tejelő, mint a nyugatiak (a tejhozam évi átlaga 6000 liter körül alakul).

I. Fajta	Kisgazdaság	Középgazdaság	Nagygazdaság
Magyar erdélyi	50%	44%	30%
Bivaly	75%	80%	70%
II. Átlagos fejési eredmény literben			
Magyar erdélyi	521 l	410 l	400 l
Bivaly	585 l	685 l	700 l
III. Össz.fejési eredmény 1 év alatt	4.791.571 l	173.750 l	54.500 l

A földművelésügyi minisztérium kimutatása az 1900-ban működő tejszövetkezetekről: 1895 óta összesen 246 tagja van — az elmúlt évben 100 újabb tejszövetkezet létesült.

1896-ban 10

1897-ben 20

1898-ban 36

1899-ben 76

1900-ban 100 tejszövetkezet létesült.

Résztevő gazdák és üzletrészeik szerint:

1896-ban 486 640

1897-ben 276 5.937

1898-ban 10.402 19.701

1899-ben 15.357 6.917

1900-ban 26.952 gazda 45.934 tehén üzletrésszel.

Tejszövetkezet útján értékesült:

1897-ben 4,7 millió l tej

1898-ban 10,5 millió l tej

1899-ben 22,1 millió l tej

1900-ban 49,4 millió l tej

Bevétel:

1897-ben 539.286 korona

1898-ban 1 millió 15.456 korona

1899-ben 2 millió 327.202 korona

1900-ban 4 millió 285.035 korona

21 varmegyében működik tejszövetkezet. 59 tejszövetkezet (legtöbb) Baranyában van. Biztos és nagy haszon az export. *Vajat* külföldre viszik, Angliába, Németországba. Ezért állítják fel a vajgyárakat Temesváron, Szabadkán, Veszprémben, Dombóváron. Magyarországon 1902-ben 452 tejszövetkezet 832.552 kg vajat termelt.”⁹⁸

⁹⁷ Barabás Endre: *Udvarhely megye monográfiája*. 27-28.

⁹⁸ Székely Egyleti Képes Naptár... 1903. 75-85

Mind a szövetkezetek száma, mind az előállított vaj mennyisége figyelemreméltó, a fogyasztási szövetkezethez viszonyítva előbbrelépést jelent. Erdélyi részen négy tejszövetkezetet említ a statisztika, de ezek is a szászok lakta vidéken léteztek. 1903-ban a tíz erdélyi tejszövetkezet közül már négy székelyföldi, ez utóbbiak száma 1904-ben nyolcra, majd 1936-ig harmincnégyre emelkedik. Összegezve, az alakulókkal együtt létező ötven székelyföldi tejszövetkezet a következőképpen oszlik meg:

Udvarhely megyében	25 működik,	alakuló nincs;
Maros-Torda megyébe	13 működik,	10 alakulóban van;
Háromszék megyében	3 működik,	4 alakulóban van;
Torda-Aranyos megyében	2 működik,	1 alakulóban van.

Udvarhely megye **első tejszövetkezetét a Nyikó menti Kobátfalván** hozták létre 1905-ben. „Kobátfalván múlt év novemberében Dorner Béla miniszteri kirendeltségi megbízott által létesített első tejszövetkezet fényesei bevált Most ennek kapcsán létesített Dorner intéző tejszövetkezeteket bizonyos program szerint egymás után olyan pontokon is, hol azt gazdasági tekintetből indokoltnak és szükségesnek tartja, és hol ezen intézmény vezetésére alkalmas egyént állíthat.”⁹⁹ Minthogy Udvarhely különböző vidékein a falvak távol estek a vasúti közlekedési hálózattól, biztosítani kellett a vaj konzerválását. A kor technikai színvonalának megfelelően a hideg időszakban jeget tároltak jégvermekben, hogy a meleg időszakra biztosítani tudják a vaj hűtését. Kobátfalván is ezt tették. A miniszteri kirendeltség a tejszövetkezet megindítására **Kovács János** állami vajmestert nevezte ki, ő tanítja be vajkészítésre a jövőbeli helyi tejkezelőt. Sikertült megszervezni az üzemet, amely olyan mintaegységként működött, ahová tapasztalatcserére elhozta Dorner az újonnan beindítandó tejszövetkezetek (tejgyárak) megalakítóit. Ilyen kirándulásról számol be Ürmösi József: „Nem tudták, mi fán terem a »tejszövetkezet«. Környékünkben híre sem volt! A kirendeltség javaslatára 1905. év őszén elmentünk néhány értelmesebb gazdával a megye másik részén fekvő Kobátfalvára, a már működésbe kezdett tejszövetkezetet megnézni. Annyi eredménye volt, hogy mi is megkezdhattuk itthon a szervezkedést. Felhívtuk a szomszédos községeket, ú.m. Homoródjánosfalva, Városfalva, Homoródszentpéter, Recsenyed és Bágy, hogy szövetkezzenek velünk. De nagyon lassan ment, bár segítőtársaim Péter Sándor városfalvi, Ürmösi Károly, akkor homoródjánosfalvi lelkész és Szabó János alsó homoródszentpáli székely gazda minden lehető módot felhasználtak az ügy előbbre viteléhez... A toborzás annyi eredménnyel járt, hogy az 1905. év őszén tartott alakuló közgyűlésen 52 tag iratkozott fel az *öt községből*. Magam is kezdtem aggódni a megnyilatkozott buzgóság miatt! De a kirendeltség derék vezetője — Dorner úr — biztatott, ne búsuljak, rendre mind beszállingóznak, csak azon kell lenni, hogy meginduljon mielőbb. Legelső dolgunk volt jégvermet csináltatni. Ez 1905 őszén elkészült. 1906 február havában a kirendeltség közbenjárására megkaptuk hitelbe a tejszövetkezet teljes berendezését az Alfa Separator Részvény Társaságtól, ugyanazon hó 17-én megnyitottuk a tejszövetkezetet.”¹⁰⁰ A kobátfalvi példa tovább terjedt „Székelymogyoróson Rozsonday István tanító, gazdaköri elnök lett a vezető, s hozzá csatlakoztak Bögöz, Décsfalva, Agyagfalva, Mátisfalva községek. Nagy lökést ad e kicsiny szövetkezetnek az, hogy Ugron János

⁹⁹ Ürmösi József: Nyolc év... 17-18.

¹⁰⁰ Ürmösi József: i.m. 22.

főispán és Gidály bérlő Bögözből naponta nagyobb mennyiségű tejet adnak át. Szentegyházfaluban Menyhárt János körjegyző lett elnök, csatlakozik a kápolnásfalusi gazdakör. Siménfalván Sándor Géza unitárius lelkész lett elnök, csatlakoznak Szentmiklós, Kadács, Medesér községek; Muzsnán Mátyás János unitárius lelkész lett és Bedő Ödön református lelkész alelnöknek választva, Szentábrahámon Lőrinczi Dénes lett elnök. Csatlakoznak a magyarandrásfalvi és gagyai gazdakörök. Felsőrákoson Székely Mózes gazdaköri alelnök lett az elnök és Varga Dénes unitárius lelkész alelnök. Ezzel van eddig 8 szövetkezet. Ez év első napjaiban megalakításra vár még Énlakán, Rugonfalván, Vágáson, Abásfalván, Etéden, Felsősófalván, Galambfalván, tehát még 7 helyen ezen intézmény.¹⁰¹ Így a Nagy-Homoród mentén Szentpálon és Abásfalván, a Kis-Homoród mentén Szentegyházfaluban indult be a tejszövetkezet. A homoródszentpáli tejszövetkezet az elnök Ürmösi és környékbeli lelkésztársai komoly és feddhetetlen tisztaságú munkája után szépen kezdett fejlődni. A taglétszám emelkedett, erre utal az, hogy márciusban már 283 K-t fizettek ki a bevitt tejért. Érdekes, hogy első nap 20 liter tejet vittek be. Ez a mennyiség a második-harmadik napon már 38-40 literre emelkedett. Az újonnan jelentkezőktől jégverem készítési díjat is kértek, előbb 2 K-t majd 4 K-t felvételi díj címen, ezenkívül 4 K üzletrészt. A 2500 K államsegély elnyerése után kifizették a felszerelésért felvett kölcsönt és egyéb adósságaikat. A négy faluból történő tejszállítás kérdésének megoldására ismét 300 K segélyt kaptak a kirendeltségtől egy rugós tejszállító kocsis beszerzésére.

Szentpál és környéke szép fejlődését bizonyítja a következő kimutatás:

Év	Beszállított tej (liter)	Eladott tej (liter)	A nyert va] (kilogramm)	Évi pénzforgalom (korona)	Tagoknak kifizetve (korona)
1906	103.248	2.124	5.979	19.981,24	13.051,17
1907	144.979	4.375	8.352	23.611,91	18.199,68
1908	96.841	2.150	6.296	16.158,20	12.605,09
1909	88.780	3.383	5.075	14.161,09	11.323,38
1910	72.091	2.568	3.783	12.538,83	9.072,91
1911	139.822	2.072	7.830	27.876,86	18.738,25

„Ez összforgalomból Homoródszentpálra esett: [...] 296.465 liter, pénzt kapott 38.873 K 07 f. [...] A köznép az intézmény hasznát belátva, ha lassanként is, de csatlakozott, úgy, hogy ma 268 tagja van 288 üzletrésszel. Ebből Homoródszentpálra esik 102 tag. Ennek haszna valóban kézzel fogható. Hiszen e vidék népe gazdaságának oly terményéből jutott és jut igen tekintélyes összeghez, amiből azelőtt nem pénzelt. Egy okosan gazdálkodó kisgazda ma már a tej árából a szükséges ruházatot, lábbelit beszerzi, adóját is kifizeti, s még egyébre is jut. Szóval a pénztelenséget nem érzi úgy! Évi 6-10.000 korona tej árából egy községnek nem kicsi dolog. Csak 750-nek véve a községi lélek-

¹⁰¹ Székely-Udvarhely. 1906. XII. évf. 1.

számot és 7000 koronára a tejből nyerendő évi összeget, akkor is 9 korona jövedelem esik évenként egy személyre.”¹⁰²

Nyilvánvaló, hogy az egyszerű székely ember is meggyőződött a tejszövetkezet áldásos voltáról, de kevesen látták meg azt, ami az eredmények mögött rejtőzött: néhány ember — s főképpen egy lelkes vezető — éjt nappá tevő munkáját. Ürmösi 1949-ben már higgadtan s letisztult érzelmekkel és gondolatokkal ítéli meg ezt a tevékenységet. „E szövetkezetnek 5-6 évig minden terhe reám nehezedett. Én voltam elnöke, én kellett a hónapok végén a tejárakat kiszámítsam, kifizessem, mert nem volt kezdetben erre alkalmas ember. Ebből kifolyólag támadás és gyanúsítás érte személyemet. De én ismerve az emberi gyarlóságot, ezekre a megbocsátás és elnézés jézusi indulatával válaszoltam, tudva azt, hogy alantas gondolkozású emberek, kik mindenben és minden-kiben kételkednek, mindenütt akadnak. Az a tény, hogy a tejszövetkezet évről évre erősödött és fejlődött, mindent megmagyarázott!” Ki hordozhatta vállán a terhet? Ki szállhatott szembe az alantas vádaskodással, ha nem egy ilyen tiszta lelkiismeretű ember, mint Ürmösi József? A 87 éves Barta Imre bácsi szerint: „Ürmösi tiszteletes úr tiszta kezű ember volt, ilyen vezető embert azóta is keveset lehet látni.”¹⁰³ Könyvelési adataiból ma is a folyamatos, rendszeres és igényes nyilvántartó munkára következtethetünk.

Foglalkoztatják az üzemköltségi gondok is. E költségek még mindig magasak, de a tejtermelő gazda kedvét sem akarja szegni, s ezért a tiszta haszon rovására a tejet literenként 12-14 fillérben fizette. A tejszövetkezet vagyona mégis gyarapodott. Részben az Alfa Separator R. Társaság érdemének tulajdonítja az eredményt: jó minőségű gépekkel látta el az igénylőket, és korrekt üzleti kapcsolatot tartott fenn vásárlóival. A Székely Kirendeltség és Ugron Ákos főispán sokoldalú segítsége is hozzájárult a fejlődéshez. Több irányból jövő segítségnek is köszönhető a jól szervezett és korrektül vezetett tejszövetkezet eredményei. Az intézmény a Szövetkezeti Népház építéséhez pl. 3000 K készpénzzel járult hozzá, anélkül, hogy a befizetett 1100 K üzletrészt felhasználta volna, és akkor, amikor (1912-ben) a tejnek literéért 14-16 fillért fizettek. A tejszövetkezet törzsvagyona 5 db 50-50 korona értékű Székely Juhtúrógyári részvény, 2 db 100 korona értékű Székely Gazdák Szövetkezeti részvény. A jövedelem növelését szolgálta az is, hogy az előállított vaját 2,80 K/kg áron (amely megfelelt a kívánalmaknak) mindig értékesíteni tudták a Székely Gazdák Szövetkezeténél. Az 1907-ben megalakult Székely Juhtúrógyár új termék értékesítésére ad lehetőséget, ti. átveszi a lefőlözött tejből készült sovány sajtot. Így megszűnt egy régi gond is ezzel, a lefőlözött tej visszaszállításának gondja. Az Udvarhely megyei tejszövetkezetekre jellemző probléma a szállítás gondja is. Közös összefogásra szólítja fel a Nyikó és Gagy mente tejszövetkezeteit a Székely-Udvarhelyben megjelenő Felhívás a szövetkezésre című írás, amelyben a vaj közös fuvarral történő szállítását javasolják.¹⁰⁴ Nehézséget jelentett a lefőlözött tej kocsin való visszajuttatása a tagokhoz, úgyszintén a maradék feletetése a Yorkshire-i süldőkkel. Megfelelő helyiség és gondozó hiánya miatt a szövetkezeti sertésállományt fel kellett számolni. Megjegyzendő, hogy Székelyudvarhelyre 1907-ben Angliából hozattak valódi York-

¹⁰² Ürmösi József: 44 év... 18-19.

¹⁰³ Adatközlőm: Barta Imre (sz. 1914), Homoródszentpá, 90. sz.

¹⁰⁴ Székely-Udvarhely. 1907. XIII. évf. 8.

shire-i kocákat, amelyeket a gazdakörök közvetítésével juttattak el a falvakba.¹⁰⁵ Ürmösi alig tudott hat darabot elhelyezni Szentpálon, míg 1912-ben már mindenki ilyen fajtát szeretne tenyészteni.

A tejgazdaság fellendítésére szolgáltak a **tenyészállat-kiállítások, a fejőversenyek és vaj versenyek**, ahol igen serkentően hatott a nyertesek díjazása és népszerűsítése. Magyarországon először Pozsonyban szerveztek országos vaj versenyt, 1905-ben a Baranya megyei, 1906-ban a Zala megyei gazdaköri egyesület volt a vajverseny rendezője. A magyaróvári szarvasmarhatenyésztési egyesülethez tartozó tejszövetkezetek több ilyen versenyt szerveztek övezetükben. Országos rangú rendezvény volt 1907 őszén a Sepsiszentgyörgyön tartott Székely kiállítás, amelyen a szentpáli tejszövetkezetben készült vajat ezüst éremmel és 40 K jutalommal tüntették ki. A tejgazdaság fejlesztését szolgálta a Székely Kirendeltség azon akciója, hogy falvainkban jó tejelő fajta teheneket honosítson meg. Ahol megfelelő garanciát láttak, oda több tehenet is kiosztottak. A szép, mutatós, Svájcból behozott „bemi-simmenthali” tarka tehenek sajnos nem bírták a székelyföldi mostoha körülményeket. Ürmösi és pártolói nemes szándéka nem hozta meg a kívánt eredményt. A belterjes takarmányozáshoz és szakszerű gondozáshoz alkalmazkodott tehenek a feljavítás kezdetén tartó, sovány homoródminti legelőkön nem kaptak megfelelő táplálékot és nem kapták meg a szükséges védelmet az itt honos állatbetegségekkel szemben sem. A drága áron megszerzett svájci tehenek egy része a borjazás alatt, többségük pedig máj- és mételegykorban pusztult el, s a megmaradottak sem voltak jó tejelők. Ürmösi ismét szembe kerül azokkal, akiknek a javát akarta. El kell mennie a földművelési államtitkárig. Heltai Ferenc országgyűlési képviselő segít abban, hogy az állatkár ügyében méltányosan — a gazdák javára — döntsenek a visszafizetések alkalmával. El lehet gondolni, hogy a sokáig elhúzódó ügy végső, megnyugtató megoldásáig Ürmösinek naponta kellett találkoznia 30-40 vádló tekintetű hívével, akik már kezükbe kapták a hivatalos törlesztési felszólítást. Később a barcasági szász falvakból hoztak általában már bevált, jó tejelő fajtákat.

Gondot okozott az állandó szakember biztosítása is. Amikor végre valamelyik falusi ember beletanult a szakmába, vagy igen magas fizetésjavítást kívánt, vagy ráunt a foglalkozásra. Végül sikerült tejmunkás szakiskolát végzett, okleveles dolgozókat hozatni. Ezek közül véglegesen letelepedett és becsülettel szolgált **Nagy M. Antal**.

Sok vesződséggel járt a tejtermelő gazdák erkölcsi nevelése. Néhányan megpróbálták a tejmennyiséget vizezéssel növelni, mások otthon, lapos tálakban lefölozték a tejet. A visszaélések és a szövetkezetnek okozott anyagi és erkölcsi kár megszüntetéséért Ürmösi Brassóban, a Barcasági Tejcsarnokban megtanulta a tej zsírfokolását, és ezután a fizetésnél a mennyiség és minőség együttes értékelését vette figyelembe.¹⁰⁶

A tejszövetkezet életképességének jó próbája volt a megjelenő konkurenciával való szembesülés. Egy helybeli birtokos úr, akit Ürmösi nem kívánt megnevezni, magán tejszövetkezetet állított fel, és két fillérrel többet fizetett literenként, mint a szövetkezet. Néhányan elcsábultak, de ez nem rendítette meg a tejszövetkezet létét. A kezdetben Homoródszentpál szárnyai alatt induló, szomszédos falvakbeli szövetkezeti tagok maguk mellé állították falustársaikat, és mindenütt önálló szövetkezeti egységet hoztak létre. Szinte a legkisebb faluban is működött a szövetkezet valamelyik formája, de legtöbb

¹⁰⁵ Ürmösi József: *Nyolc év...* 20. és 26.

¹⁰⁶ Uő.: *44 év...* 25.

esetben a fogyasztási és értékesítő vagy a tejszövetkezet létesült előbb, és a gazdakör, amely összefogta, irányította és fejlesztette az előbbieket.

3.8. Próbálkozások állatbiztosító szövetkezetek létesítésére

„A tejszövetkezetet mindenütt állatbiztosító szövetkezettel együttesen létesítik — jegyezte fel 1912-ben Ürmösi József —, mert ezt az itteni viszonyok csakis így és ilyenformán indokolják. Míg a tejszövetkezet pénzt hoz a községbe, és az állatállományt rövid idő alatt megháromszorosítja, addig a biztosító szövetkezet igyekszik a gazda vagyont és a megjavult és sokkal értékesebb állatállományt megtartani, fejleszteni, károsodástól megóvni és minden káros eshetőségtől — csekély díjak ellenében — megvédelmezni.” Amint azt a gazdakörök alapszabályzatában olvashattuk (Bágyi Gazdakör), egyik fontos ajánlás a tejszövetkezetekkel együtt az állatbiztosító szövetkezetek (társulatok) megalakítása is. Itt elsősorban a falu állattartó közösségének kölcsönös segélynyújtási, ősi kalákás hagyományokra épülő összefogásának felélesztése vált szükségessé. Minden állattartó gazda, tehetségétől és jóakaratótól függően részt vállalt a kényszervágás vagy állatelhullás miatt károsult megsegítésében, hogy a gazdatárs vesztesége minél kisebb legyen. Az **állatbiztosító szövetkezet** fejlettebb és tökéletesebb formája az előbbi rendszernek, mert csekély tagsági díj (biztosítási üzlet-rész) ellenében a szerződő társaság/intézmény kötelező módon és garantáltan kárpótolja az elemi csapást szenvedett gazdát. Ez a jogilag hitelesített biztosítási forma a gazdakörök által juttatott fájállatok esetében fokozottabban érvényesült.¹⁰⁷ Ilyen intézmények emlékét őrzik a Homoródménán még fellelhető védjegyek, az „Első Magyar Általános Biztosító Társaság”, Minerva, Duna, Transilvania stb. cédulái, amelyeket a gazdák, épületükre felszegezve ma is őriznek.¹⁰⁸ Ezek megszervezése sem ment simán, ezt tanúsítja Balázs András unitárius lelkész beszámolója. Kénosban sikerült létrehoznia a biztosító szövetkezetét, de már Derzsben még a hagyományos forma sem működött.¹⁰⁹ Jánosfalván és Városfalván a biztosító társaság helyi megbízottjaira is emlékeznek.

3.9. Pangás az első világháború után

Az első világháború végéig lezárult a hőskor, a parlagtörés a szövetkezeti munkamezőn. A háború válságot idézett elő a szövetkezetek életében, de visszaesés következett be azért is, mert az impériumváltással az erdélyi részeknek új irányító- vezető központokat, áruellátó és áru felvásárló hálózatot kellett kialakítaniuk. A háborús helyzet és a forradalmak erkölcsi szempontból is válságba sodorták az embereket. Különböző politikai mozgalmak, áramlatok és alakulatok befolyása alá kerültek. A régi rend, törvény és erkölcs normái meginogtak, tekintélyüket veszítették, és az újakat, amelyekhez iga-

¹⁰⁷ Székely-Udvarhely. 1906. XII. évf. 28.

¹⁰⁸ Adatközlőim: László János és neje, Juliánna, Jánosfalva (56. sz.): Sándor Balázs volt a Minerva BTR. megbízottja, Pongrác Lajos udvarhelyi ügynöke.

¹⁰⁹ Hangya Naptár. 1944. 80-82.

zodhattak volna, még nem ismerték. El kellett telnie szinte egy évtizednek, hogy a homoródmenti falvak is önmagukra találjanak, és elhelyezkedjenek gazdasági-társadalmi struktúráikkal Nagy-Románia viszonyai között.

A tejszövetkezet is átéli az I. világháború okozta visszaesés nehéz éveit, de azt átvészelve, a húszas-harmincas években újra virágkorát éli. A magyar szövetkezeti mozgalomnak be kellett illeszkednie az új államigazgatási keretbe. A román állam az 1919. jan. 16-i törvényben elismeri az 1903. évi szövetkezeti törvénnyel megegyező alapszabályú szövetkezeteket, de ezeket szövetségekbe (uniókba) tömörülésre szólítja fel 1929-ben. Így létrejön a Hangya Fogyasztási és Értékesítő Termelő Szövetkezetek Uniója Enyed székhellyel, amelyet a Román Szövetkezeti Nemzeti Hivatal hagy jóvá (14 613/1931 szám alatt)— új nevében szerepel a Furnica (hangya) szó is.¹¹⁰ Ugyancsak 1920-ban Kolozsváron létrejön az újnevű „Szövetség (Alianta)”, Gazdasági és Hitel-szövetkezetek Központja, mint Szövetkezet,¹¹¹ amelybe 1925. aug. 16-án belépnek a tejszövetkezetek is.¹¹² Marosvásárhelyen megalakul az Erdélyi Tejgazdasági és Tejértékesítő szövetkezet, mint a Szövetség (Alianța) tagja, **Transylvania** néven. Ezen adminisztratív intézkedések mellett nagy erőbedobással igyekeznek újjászervezni a központ nélkül maradt, és a háború zűrzavara miatt stagnáló vagy züllőfélben levő szövetkezeteket. Így Udvarhely megyéből 33 tejszövetkezet lépett be az új központba. A vezetési hiányosságok mellett a gazdasági válság okozta infláció is sújtja a tejtermelőket. A kis vidéki tejszövetkezetek a kiskereskedők (kofakereskedők) kénye-kedvének vannak kiszolgáltatva. A Nagy-Homoród mentén jól emlékeznek e kor hirtelen meggazdagodott vállalkozóira: a recsenyédi id. Mátyás Károlyra és fivérére, Györgyre, és a városfalvi Zoltán Ferencre, akik Brassóba és Bukarestbe szállítottak saját autóikkal tejszínt, vaját és tehénsajtot.

A Szövetség 1932-ben létrehozta a Székelyföldi Kirendeltséget, amelynek központja a Nyikó menti Siménfalva lett. Itt gyűjtötték össze a tejszövetkezetek termékeit és szállították Berlinbe, Bécsbe és Palesztinába.¹¹³ Nagy előrelépést jelent a Marosvásárhelyi Transylvania Tejszövetkezet vajgyárának megindítása 1935-ben.¹¹⁴ Termékei Londonban is nagy elismerésnek örvendenek. Felveszik a versenyt a hollandiai elsőosztályú vajjal.

Az Udvarhely megyei tejszövetkezetek életét a Székelykeresztúri Vajgyár üzembehelyezése (1938. ápr.) lendíti fel. Az Unitárius Gimnázium saját telkéből enged át területet gyárépítés számára, s a tejszövetkezetek gyár köré tömörítésében ismét oroslánrészt vállal. Kiváló, modern német gépekkel szerelik föl, amelyekkel szakképzett emberek dolgoznak. A vaj mellett juhsajt és juhtúró gyártására is rátérnek. A vállalat saját költségén szállítja Székelykeresztúrra a megye 45 szövetkezetének tejszülét és tejét Bözödi György szerint „...jelentős állandó bevételt biztosít a falunak a tejszövet-

¹¹⁰ Szövetkezeti Értesítő. 1943. ápr. 15.; 1945. okt. 15.

¹¹¹ Erdélyi Gazda – Hangya melléklet 1923. jan. 14. és 18.; Szövetkezeti Értesítő, 1934. ápr. 8-9.; 1939. okt. 13. és 1945. okt. 16.

¹¹² Erdélyi Gazda – Hangya melléklet 1923. jan. 14.; febr. 8.; ápr. 15. és 1924. márc. 20.; Szövetkezés, 1924. szept. 13.; Erdélyi Magyar Unitárius Naptár 1932/53.

¹¹³ Erdélyi Magyar Unitárius Naptár, 1940. 86-87.

¹¹⁴ Bözödi György: i.m. 239-241.

kezet: havonta 30.000-70.000 lej fizet ki a gazdáknak a tejért, évi osztalékának összege emellett 80.000-100.000 lej között váltakozik, amit a 165 tag kap meg. A tejtermelésre hátrányos, hogy a nép túlnyomó része bivalyt tart, amelynek teje, habár zsírosabb, vajkészítésre nem olyan megfelelő, mint a tehéntej, és csak olcsóbban értékesíthető.”¹¹⁵

Ürmösi a szentpáli szövetkezeti élet két válságos mozzanatát írja le. Az első az 1916. augusztus végi székelyföldi meneküléssel kapcsolatos. „Románia háborúba lépése után, az erdélyi fronton előre törő román csapatok elől pánikszerűen menekül a Székelyföld lakosságának nagy része. Homoródszentpálon 1916. augusztus utolsó napjaiban, részben az átvonuló menekülők, részben a helybeli lakosok közül némelyek teljesen kifosztották, megsemmisítették a fogyasztási szövetkezetet. Csak a bolti állványok maradtak, fiókok nélkül! Midőn 1916. november havában a menekülésből hazajöttünk, a Hangya központ segítségével és a szövetkezet jobbjézésű, értelmes vezető embereivel nekifogtunk a helyreállításnak. Felhívásunkra a falusiak által elvitt bolti berendezésekből és elvitt árukból is került vissza! Kölcsönt vettünk fel, s néhány hónapi kitartó munka után a szövetkezet működése a rendes formájába visszatért. A történeti hűség okáért itt meg kell jegyezzem, hogy a szövetkezet helyreállításának munkájában nagy ellenállást fejtett ki, és híveimet is erre biztatta Bencze Dénes ny. szolgabíró és birtokos, ki engem és a szövetkezet többi vezetőségét hibáztatott a szövetkezeti boltnak — a menekülés idején történt — kirablásáért, habár mint törvénytudó embernek, tudnia kellett, és tudta is, hogy itt »vis maior« esete forgott fenn... Az ügyész a vádat nem vállalta, ami természetes is volt, mert akkor a menekülők útjába eső minden szövetkezet elnöke ellen vádat lehetett volna emelni! Midőn az ügyészségi végzést megkaptuk B.D. úr is és én is, alapszabályszerűleg szövetkezeti közgyűlést hívtam össze, melyen ismertettem B.D. eljárását és az ügyészség végzését, s kijelentettem a közgyűlés tagjai előtt, hogy ilyen rosszindulatú eljárás után nem vagyok hajlandó az igazgatóságban vele együtt dolgozni, tehát válasszon a közgyűlés: vagy ő, vagy én!? A közgyűlés tagjai egyhangúlag mellettem foglaltak állást, s így B.D. a szövetkezeti igazgatóságból kimaradt. Efeletti bosszúját abban töltötte ki, hogy ősi unitárius egyházát elhagyta, és áttért református vallásra. Ha most 45 év távlatából visszagondolva ítélem meg a dolgot, most sem vádol a lélek akkori eljárásomért, sőt ma is így tennék, mert meg kellett szabaduljak egy rosszindulatú ember gáncoskodásaitól, aki azelőtt is és azután is csak ellenem dolgozott, agitált mindenben. Azután már az igazgatóság tagjaira nem tudott befolyást gyakorolni... A második válságos állapot 1920-22 közötti években volt, midőn a háborúból-fogságból bizonyos forradalmi szellemmel hazatért emberek nem voltak megelégedve az itthon talált helyzettel, s csaknem minden községben kisebb-nagyobb kilengéseket okoztak, és személyi támadásokat eszközöltek a községi elöljáróságok ellen. A mi községünkben ilyen személyek elleni támadások nem voltak, mert az elöljáróság a háborúban levők otthonmaradottait gondozta, és lelkiismeretesen ellátta. Ebben a tekintetben szövetkezeteink nagy előnyt jelentettek! Más oldalról indult a támadás. Valaki háborús feketéző boltot nyitott a községben, s némely árut (női fejkendő, singes áru, dohánytárca) olcsóbban adott, mint a szövetkezet, de más árukon viszont megfizettette. Begyűjtötte magához az ifjakat, a háborúból hazajöttöket, s velök való kártyáztatás, beszélgetés közben kezdett izgatni a szövetkezet, a pap és tanító ellen. Természetesen, hogy kapott embereket, mert ilyenre máskor is lehet kapni, de akkor ugyancsak könnyen! Midőn az 1923 évben a

¹¹⁵ Bözödi György: i.m. 264-265.

beszámoló közgyűlés ideje következett, bizalmas munkatársaim jelentették, hogy egy szövetkezetellenes csoport készül indítványt tenni a szövetkezet felszámolására és szétoztására. Előre egy lépést sem tettem mást ennek ellensúlyozására, csak arra kértem ig. társaimat, hogy az üzletrészes tagokat teljes számban vonultassák fel a közgyűlésre, tartsanak ki szilárdan a szöv. mellett, de az ellene készülőknél semmit se mondjanak, hadd készüljenek.”¹¹⁶

Az így megszervezett közgyűlésre Ürmösi tiszteletes úr a szónoki kelléktár és a logika teljes fegyverzetében áll a tagok elé, és nagyhatású beszédével meggyőzi ellenfeleit a szövetkezés szükségességéről, annak nemes, emberi célkitzéseiről és hasznáról. Megsemmisíti a koholt vádak, amelyekkel személyét és az igazgatóságot támadják. Leleplezi a vizsályt szítók, a szövetkezet felbontásán mesterkedők alantas és közösségtelenes szándékait. A szentpáliak önértékeire hivatkozik: a vidék első szövetkezeti faluja nem mondhat le a megszerzett hírnévről és az erkölcsi rangról. Különösen hatásos volt a 79. zsoltár 4. versének idézése: „Gyalázottá lettünk szomszédaink előtt, csúfságul és nevetségül a körülöttünk lakóknak.” A szónoklat a szövetkezet híveit megerősítette hűségükben, s a felbontásra készülő egy részét meggyőzte, a többiekbe a váratlan meglepetéstől belefagyott a szó. A gyűlés után a feketéző magánboltos is jónak látta továbbállni a községből. Itt ki kell emelnünk Pálffy Ákos énekvezér-tanító fontos szerepét, aki mindvégig hűséges harcostársa a lelkésznek, a fenti drámai helyzetben is.

3.10. Népevelés a szövetkezeti eszme szolgálatában

Nem valami csodásan újat fedeztek fel Ürmösiék akkor, amikor rájöttek arra — néhány negatív tapasztalat és fájó csalódás után —, hogy az embereket nem elég a szövetkezeti mozgalomba bekapcsolni és vezetni, hanem erre vagy menetközben vagy előzetesen fel kell készíteni őket. A székely falu népét rá kell nevelni a közös együttműködésre, a föl- és alárendeltségi viszony megélésére, a vállalkozások megtervezésére, levezetésére és a kölcsönös elszámolásra (elszámoltatásra azaz ellenőrzésre). Egyszóval az önvezetés, önigazgatás iskolája kell, hogy legyen a szövetkezet, s ezt az iskolát minél zsebébb korban kell elkezdenünk. Tehát sajátítsa el a gyermek a szövetkezeti eszmét már az elemi iskolában, „játsszanak boltosdit”, de komolyan és felelősségteljesen. A felnőttek szövetkezeti szellemben való nevelésében tanúsított rátermettsége alapján Ürmösi a kortárs erdélyi értelmiségiek élvonalához tartozik. „Az impériumváltozás után kezdetben, 1921-től kénytelenek voltunk az *Erdélyi Gazda* c. újság szárnyai alá szegődni a *Hangya* cím melléklettel, melyet Dr. Szentiványi Árpád szerkesztett, mint Hangya központi tisztviselő. Több ízben tárgyaltuk együtt — úja Ürmösi 1949-es visszatekintésében —, hogy ez a keret szűk és nem alkalmas szövetkezeti propaganda kifejtésére. Ezt vidéki igazgatótársaim is belátták. Igazgatósági gyűlésen is felvetettük ezt... 1924-ben tartott évi Hangya nagyközgyűlésen felvettem azt a gondolatot, hogy a központi évi közgyűlésen [...] tartsunk egy szövetkezeti értekezletet, melyen szövetkezeti életünknek egy-egy fontos, közérdekű kérdését tárgyaljuk meg, és szóljanak hozzá a különböző körzetekből ott levő tagok. Indítványomat a közgyűlés elfogadta és az elnökség az 1925. évi közgyűléssel kapcsolatban tartandó

¹¹⁶ Ürmösi József; 44 év... 41-47.

értekezletre engem kért fel — mint indítványozót — az előadás megtartására... Az 1925. évi közgyűlés április 23-án volt... Előadásom címe: *Melyek a legfontosabb teendők a szövetkezeti eszme megerősödése és terjedése szempontjából ...* Minden eszmének éltetője, terjesztője a sajtó — a nyomtatott beüt. Szükségünk van tehát egy önálló szövetkezeti lapra... A szövetkezeti közgyűlés után két hónap telt el, s már 1925. július 1-én a *Szövetkezés* című lapunk megindult, s azóta fennáll és sikerrel szolgálja a szövetkezeti eszmét.”

Ürmösi Józsefnek e dolgozatban sokat idézett két munkáján kívül más jelentős műve a füzetalakban kinyomtatott *Lelkészi helyzetünk és a nép* című előadása, amelyet 1901-ben a lelkeszkörön (Kolozsvárott) tartott. Ebben kifejti keresztény-szociális nézeteinek indokoltságát, a szövetkezeti mozgalom és a lelkész viszonyának kérdését. Gyakorlati teológiai tanári dolgozata, *A lelképásztori gondozás és gazdasági szociális kérdés*, szintén új megvilágításba helyezi a XX. századi lelkész feladatait. Népvezetési teendőket tárgyal a *Népnevelés — a falu szervezése* című tanulmánya. A *Magyar Nép* szövetkezeti rovatának munkatársa, szerkeszti az *Unitárius Népnaptárt* és munkatársa a *Hangya Naptárnak*; ezekben a kiadványokban a szövetkezeti tudósításokat részesíti előnyben. 1928-ban a *Keleti Újság* vezércikk-pályázatán pályadíjat nyert a *Szövetkezeti Káté* című írásával. A lelkész és az énekvezér abban is rokon lelkek, hogy mindketten jó tollú írók. Pálffy Ákos humoreszkjeiben időszerű kérdéseket vesz célba. Ilyen pl. a kapzsi, felületes boltkezelőt kigúnyoló *Kóci Feri* című írása. Az iskolai szövetkezetek ügyéről több mozgósító és tájékoztató jellegű cikket írt a kalendáriumokba és szövetkezeti lapokba. A *Szövetkezésbe* *A dáridó bizoccságról* címmel ír csípős élű karcolatot, amelyben bizonyos félresikerült tapasztalat-cseréket gúnyol ki. A *Körcölésök* rovatban szereplő, *A zosztalékról* című karcolata (aláírja Kurta Góbé alias Pálffy Ákos) a szövetkezeti hasznat reklámozza Hangyáné és Sáskáné párbeszédében.

Pálffy Ákos énekvezér-tanító nagy érdeme a **homoródszentpáli iskolaszövetkezet** megszervezése és eredményeinek népszerűsítése a rendelkezésére álló sajtóban. Örököseinél két kézirat is található ezzel kapcsolatban: *Az iskolai szövetkezetek nevelőhatása* (1929. IV. 24.) és *Beszámoló egy iskolai szövetkezet egy évi működéséről* (1929. január).

Romániában az iskolaszövetkezetek létesítését 1908-ban Spiru Haret kezdeményezi. Később a tanítóképzők és a gazdasági iskolák tantervében ez kötelező tantárgyként szerepel. 1938-ban az elemi iskolai törvény elrendeli iskolai szövetkezetek létesítését minden iskolában.¹¹⁷ De már ezt megelőzően, a Hangya Fogyasztási és a Hitelszövetkezetek Központja az 1920-as évek derekán közös akciót indított iskolai szövetkezetek létesítésére. Az iskolaszövetkezeti mozgalom elmozdítása céljából a két szövetkezeti központ közös kiadásban három iskolaszövetkezeti tankönyvet jelentetett meg: Dr. Nagy Zoltántól *Tankönyv a középiskolai tanulók számára* és *Szövetkezetismeretek kézikönyve*, Nagy Zoltán és Balázs András szerkesztésében pedig az *Iskolaszövetkezetek vezetése* című könyvet.¹¹⁸ A közoktatásügyi törvény utasítására megalakul Homoródszentpálon az iskolaszövetkezet 78 üzletrésszel és 390 lej alaptőkével. A tanulók a nagyobb osztályosok közül választották a vezetőséget: négy igazgatósági tagot, négy felügyelőbizottsági tagot, egy boltost, egy könyvelőt és egy pénztárnokot. Tanító-vezérigazgató

¹¹⁷ Horváth Zoltán: *Iskolaszövetkezet*. Romániai Magyar Szó. 1994. szept. 1.

¹¹⁸ Nagy Zoltán: *Az Iskolaszövetkezetek lényege, célja és jelentősége*. Hangya Naptár, 1940. 47-48.

irányítja a tevékenységet, minden ügyet a gyermekek intéznek. Az igazgatóság a tanulókat arra buzdítja, hogy az iskolából vásároljanak. Az iskolaszövetkezet az árut a helybeli Hangya fogyasztási szövetkezettől szerezte be. 1929. januárjában a szentpáli iskolaszövetkezet 405 lej alaptőkéjét tanszerek vásárlására költi. Később a helybeli Hangyánál cukorkát vásároltak, 10%-os kedvezménnyel. Az édességet kiárúsították az iskolában, 10-20%-os haszonnal. Minden áruhoz számlát kaptak, amelyet a tanulók könyveltek el, a tanító irányításával. Negyedévenként vagy rövidebb időszakonként rajtaütésszerűen leltároztak.

Az iskolaszövetkezet egy éves mérlege:

— leltári érték készpénzben és áruban	961 lej
— alaptőke üzletrészben:	405 lej
— évi nyereség	556 lej

Tehát az alaptőkét meghaladta a nyereség. Előny: a szövetkezet az iskolai hatóságok védelme alatt áll, adómentes és nincsenek üzleti költségei. A nyereség 5-10 százalékát a becsületes boltos, könyvelő és pénztáros között osztják ki. Évi osztalékban (részesedés) labdákat kapnak azok a tagok, akik hűségesek voltak és a közös tulajdonból vásároltak. Aki máshol vásárolt, nem kapott az osztalékból. Hibák is fordultak elő, de tanítói felügyelettel leleplezik és megszégyenítik a tévelygőket.

Az iskolaszövetkezet helyzete két év múlva (1931-ben):

Tanév elején: 80 tanuló 5 lejes üzletrésszel,	400 lej tőkével
Alaptőke áruban, év elején:	550 lej
Alaptőke áruban, év végén :	1000 lej
Év közben kiosztott részesedés:	500 lej
Évi tiszta nyereség:	1000 lej

A nyereséget a tanulók karácsonyfa, írószerek és sportfelszerelések (gumi- és bőrlabdák) vásárlására fordították. A kicsinyek nagyoskodó komolysággal fogták fel szerepüket, az iskolaszövetkezet erkölcsi nevelő — és gyakorlati életre szoktató — hatása meggyőzően érvényesült.¹¹⁹

3.11. A homoródmonti hitelszövetkezetek

Helyi sajátosság az, hogy a hitelszövetkezetek megalakításában eljárak a homoródmontiek. A szegénység azokat a falvakat sújtotta különösen, ahol a lakosság száma aránytalanul nagy volt a szántóföldhöz viszonyítva. Nagy volt a munkaerőfölösleg, mert e vidék kevés munkalehetőséget biztosított lakói számára. A gyengén termő havasalji szántóföldek, a gondozatlan havasi legelők sovány haszna és az olcsó faáru nem biztosíthatta az egész lakosság megélhetését. A hargitai Havasaljáról: Kápolnásról, Szentegyházáról, Lövétéről és Almásról ezért nagy az elvándorlás. Innen szolgálni mennek, időszakos munkára, hosszabb eltávozásra vagy végleges kitelepedésre szánják el magukat a leányok, legények és fiatal házasok. Magyarország, Erdély és Románia

¹¹⁹ Pálffy Ákos: *Beszámoló egy iskolai szövetkezet egy évi működéséről*. (Kézirat ifj. Pálffy Ákos tulajdonában).

városaiban és munkatelepein nyüzsögnek a Homoródmentéről érkező, olcsó és megbízható munka- és szolgálatvállalók, nem is beszélve az Amerikába indulók népes seregéről. Tehát itt, a Havasalján pénzt, kereseti lehetőséget kellett teremteni. Ha a Székely Akció komolyan gondolta szándékát, márpedig ebben nem kételkedhetünk, akkor itt **népbankra, hitelszövetkezetre** volt a legnagyobb szükség. A hitelszövetkezetek megalakulásának időrendjében Szentpál elveszíti elsőbbségét A Homoródok forrásvidékéhez közel fekvő két Hargita havasalji falu: Kápolnás és Szentegyházásfalva (helyi, népi nevükön Kicsi- és Nagyoláfalva) három évtizeddel megelőzték az alföldieket, a Kis- és Nagy-Homoród alsó folyása vidékét, Szentpált és környékét. 1892-ben megalakult az **Oláfalva és Homoródmenti Takarékpénztár** 1000 forint alaptőkével, 14 771 forint betétalappal. Az évi nyereség 2617 forint.¹²⁰ 1895-ben Kápolnásfalván és Lövétén alakult hitelszövetkezet.¹²¹ Összegezve: a Homoród alsó folyása menti falvakban a gazdasági-, fogyasztási- és tejszövetkezet szervezése megelőzte a hitelszövetkezet létesítését. Ezzel kapcsolatban arra a feltételezésre jutottam, hogy nyilván az Alsó-Homoródmente mezőgazdasági termelésre alkalmasabb éghajlatú és talajú vidékén a szervezők mezőgazdasági jellegű szövetkezetek megalakítását látták kifizetődőnek. Nem így a felvidéken, ahol bányászatra (Szentkeresztbánya körzete), kohászatra, fakitermelésre és fafeldolgozásra voltak adottságok. Itt a vállalkozáshoz inkább pénzre volt szükség, hogy munkahelyet lehessen teremteni: tehát hitelintézet nyitása ígerte a vidék lakossága számára a felemelkedés gyors lehetőségét.

A Homoródszentmártoni Hitelszövetkezet is megelőzi a szentpálit. Már 1908-ban 250 üzletrészes taggal rendelkezik. A negyvenes évekig folyamatosan működik, mint az alföld (Alsó-Homoródmente) egyik hitelközpontja.¹²² **Városfalvának** erős **hitelszövetkezete** volt. Báró József unitárius lelkész, ügyvezető-könyvelő és Gál Ferenc elnöksége idején állatvásárlási, építési és felvásárlási kölcsönöket adtak ki.¹²³ Demeter Dénesék pl. 1936-ban házvásárlásra 90.000 lejt vettek fel kétéves törlesztésre, különleges birtokelzálogosítás nélkül; később, 1940-ben tehénvásárlásra 240 pengőt vettek fel a hitelszövetkezettől. A hitelszövetkezet talán a szentpéteriek egyik legsikeresebb vállalkozása volt, legalábbis az utókorra maradt épületek erre engednek következtetni. Tóth András „amerikás” eladott egy telket a falu központjában, erre építették fel a „bank-házat”, a tejszarnokot és a gazdakör gyűléstermét. A hitelszövetkezet tagokat toborozott a szomszédos Székelydályából, Recsenyédéről, de a távolabbi gyepesieket és remeteieket is beszervezte. A **konverzió**, sajnos, nagyon legyengítette a hitelszövetkezetet.

A Homoródszentmártoni Hitelszövetkezet a környező falvak hiteligényeinek kielégítését is felvállalta. Folyamatos működését bizonyítja Nágó Domokos üzletrészjegye 1930-ból. Az 1930-40-es években a vezetősége a következő volt: Zoltán

¹²⁰ Szövetkezeti Értesítő. 1939. okt. 139.

¹²¹ *Székelyföld írásban és képen*. V. fejezet, 275.

¹²² Lásd az Unitárius Keresztény Naptár 1929-30-31-es években közölt névjegyzékét az egyházi és világi előljárókról.

¹²³ *Székelyföld írásban és képen*. V. Báró József címszónál; Jakab Dénes: *Emlékezzünk idős Báró József-re* (Báró Hajnal ny. tanárnő szíves közreműködését ezúton is hálásan köszönöm.); Unitárius Közlöny, 1990. 3. (63.) évf., 1,2,3. sz.; 1992. jan., márc.

Sándor unitárius lelkész, Bedő Albert unitárius énekvezér-tanító, Gáspár Albert körjegyző-könyvelő, majd Jobb Dénes unitárius énekvezér, segédjegyző; igazgatósági tagok Simén Lajos, Kádár Péter, Blága Sándor.¹²⁴

Ürmösi József negyedszázados életművét készül betetőzni. A cséplőgépszövetkezet megalakításánál vetődhetett fel a kérdés, hogy nagyobb vállalkozás esetén a fogyasztási és tejszövetkezet pénztára már nem kölcsönözhet komolyabb összegeket, s a fejlődés távlata megkívánja a helyi hitelszövetkezet létrehozását a faluközösség javára. A gazdák egyéni érdekei a kisképvásárlásra, az állatállomány feljavítására és földvásárlásra szintén igazolták a hitelszövetkezet létjogosultságát. A szentpáliak már 1927-ben elhatározták a **hitelszövetkezet** megalakítását, de a jóváhagyás a kolozsvári Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségétől csak 1929. febr. 24-én érkezett meg. Az alapszabályon Ürmösi József és Pálffy Ákos neve mellett két új név jelenik meg: Szabó István és Bató Domokos, akik később felzárkóznak az idősebbek mellé a szövetkezeti vezetőtevékenység élvonalába. E megvalósítással lezárul Ürmösi József unitárius lelkész homoródszentpáli tevékenysége. 1930. jan. 26-án tartják a **kibúcsúzó** ünnepséget, amelyen egyházi, állami és társadalmi intézmények rangos képviselői mellett ott van Szentpál kicsinye és nagyja, valamint a vidék népe.¹²⁵ A *Brassói Lapok* 1930. jan. 29-i számában Kacsó Sándor és Halász Gyula írnak az ünnepségről. Cikkük szállóigévé vált mondata: „A jó pap ma már ne csak holtig tanuljon, hanem holtig tanítson...”. A *Szövetség* című lap is megemlékezik az eseményről, és pozitívan értékeli Ürmösi szövetkezeti tevékenységét.¹²⁶ Az *Unitárius Közlöny* 1941. márciusi száma A *munka megbecsülése* címmel szívet melengető elismerést közöl. Ürmösi József volt tanítványai (egy mezőgazdasági tanfolyam résztvevői. 52 aláíró) hálás szeretettel emlékeznek lelkipásztorukra: „Őn [...] negyedszázadon át nemcsak lelkipásztora, ékesen szóló apostola, hanem népjóléti intézmények, egyházi és társadalmi egyletek megalapítója és kitartó, lelkes munkása volt.”¹²⁷

Az Unitárius Egyház Statútuma szerint az egyházközség híveinek lelkészválasztási joga van a tordai országgyűlés (1568) óta. S ki ne pályázna olyan helyre, ahol a közösség fejlődése jó irányba tart, s ahol a hívek egyre jobb anyagi körülmények között élnek? A lelkészi állás betöltésére hirdetett pályázatot a lókodi lelkész, Váry Domokos nyeri meg. A költői tehetséggel rendelkező, nagy műveltségű, megnyerő megjelenésű és trefás modorú lelkész hamar betölti azt az űrt, amely Ürmösi távozásával támadt a falu életében. Ezt igazolja a Bözödítől már idézett 1931. évi nyereséges géptársulati elszámolás, az azután következő kisképvásárlások, az 1936. évi Hangya fogyasztási szövetkezeti mérleg, a tejszövetkezet működése és a nagy tét: a Medicago (kalapácsmalom) megvásárlása. Váry Domokos és Pálffy Ákos énekvezér együttműködését nem zavarta meg az a tény, hogy a román állami tanügy Pálffy tanítót nyelvvizsgán elbuktatja és elbocsátja állásából. Pálffy továbbra is a faluban él és dolgozik. A hitelszövetkezet Statútumát (alapszabályzatát) újra jóvá kellett hagyatniuk 1938-ban.¹²⁸

¹²⁴ Nágó Domokos adatközlő (sz. 1925.), Homoródszentmárton 253. sz.

¹²⁵ Ürmösi József: *44 év...* 59-61.; Az Erdélyi Magyar Unitárius Egyház székely származású új püspöke, dr. Boros György, aki népe sorsát szíven hordozta, és az egész Székelyföld és az erdélyi magyarság jólétének fokozása érdekében a kiváló szervező tehetségű lelkész, Ürmösi Józsefet maga mellé nevezi ki püspöki titkárnak. (A szerző, B.D.)

¹²⁶ Ürmösi József: *44 év...* 57.

¹²⁷ Uő.: i.m. 65.

¹²⁸ Szövetkezeti Értesítő. 1939. március.

„Az 1938. júniusi szövetkezeti törvény az állami irányítást és ellenőrzést fokozta, s az 1939. januárjában megejtett törvénymódosítás az ellenőrzési jogot a kisebbségi szövetkezetek központjától elvette, s azt a nemzetközi Szövetkezeti Intézet jogkörébe utalta.”¹²⁹ Ettől fogva a teljes adminisztrációt román nyelven kellett végezni. Ezt tükrözi a jegyzőkönyvtömb, amelynek az 5. oldalával kezdődően mindenik jegyzőkönyvet románul írták.¹³⁰

A megalakulási jegyzőkönyvből kiderül, hogy Váry Domokosnak sikerült új vezetőgárdát felsorakoztatnia maga mellé a falu fiatal gazdái közül. Az igazgatótanács tagjai: Váry Domokos, Bató Domokos, Hátszegi Ferenc, Tamás Gábor, Török Dénes, Dimén Dénes, Imre Sándor, Kovács Domokos és Török József. Az ellenőrző bizottságba bevásztották rendes tagnak Elekes Gézát, Imre Pált és Geréb Lőrincet. Póttag volt Balázs Imre, Sándor Zsigmond és Barta Gyula. Szabó Istvánt és Molnár Lajost bízták meg azzal, hogy képviseljék a közgyűlést az oklándi járásbírósnál az Alapszabály törvényszéki bejegyzése alkalmával. Az 1938. aug. 28-i keltezésű Alapszabályból az oklándi járásbírósnak kihúzza Recsenyéd, Bágy, Dálya, Ége és Karácsonyfalva nevét, ezzel Homoródszentpálra szűkítette le a toborozás lehetőségét.

A Nemzeti Szövetkezeti Intézet 1939 elejétől nem hagyott jóvá egyetlen kisebbségi szövetkezeti alakulatot sem, noha ezek a törvény és az alapszabályok maradéktalan betartásával működtek. Az elutasítás indoklása hol a kevés taglétszáma, hol pedig a jegyzett és befizetett alaptőke kicsinységére hivatkozott Két évi kemény küzdelem kellett ahhoz, hogy 1940-ben új alapszabályt kapjon a hitelszövetkezet — magyarul —, és ebben működési területét kiterjessze ismét Karácsonyfalvára, Recsenyédre, Bágyra és Dályára is.¹³¹ Az 1944. június 25-én tartott közgyűlésen határozzák el az újabb alapszabálmódosítást, amely szerint a működési körből kimarad Bágy és Székelydálya, ahol tudomásunk szerint a hitelszövetkezet önálló egységei megalakultak. Helyettük Homaródújfalura és Oklándra teljed ki a toborozási kör. Ennek ellenére 1945-ben és 1946-ban a bágyi Balázi Áron három üzletrésszel és Lőrinc Gyula két üzletrésszel szerepel a szentpáli hitelszövetkezet tagjainak nyilvántartásában. Ugyanezen a listán jelennek meg recsenyédiek is: ifj. Bomhér András – két üzletrész; Orbán Sándor – két üzletrész; Máté Ferenc – egy üzletrész; Szabó István – két üzletrész. A recsenyédiek a hitelszövetkezet megszűntetéséig jelen vannak. 1946-ban pl. Benedek Lajos három, Ráduly József két és Márton István négy üzletrésszel. 1947-ben és 1948-ban Recsenyédre Szabó István két, Magyarai Sándor három, Benedek Lajos három és Ráduly József két üzletrésszel szerepel. A megmaradt jegyzőkönyvtömb 1937. februárral kezdődik (tehát elveszett egy — nyolcévnyi időszak történetét tartalmazó — jegyzőkönyvanyag), és 1948-cal végződik.

De az 1947. és 1948. évből való jegyzőkönyvek is befejezetlenek és hiányosak. Nyilván, már levegőben van a közeli vég. A többi tizenkét jegyzőkönyv (1938-ból kettő van, a március 4-i magyar nyelven és az aug. 28-i román nyelven) a hitelszövetkezet taglétszámára és az üzletrészek számára vonatkozóan pontos tájékoztatást nyújt, nyolc évi nyereségről, négy évi terv-előirányzatról és nyereségelosztásról kapunk adatokat.¹³²

¹²⁹ Szövetkezés. 1940. júl. 15.

¹³⁰ *Székelyföld írásban és képen.* 210.

¹³¹ A 2150/1041 M.E.Sz. rendelet, 22. paragrafus

¹³² A Homoródszentpáli Hitelszövetkezet jegyzőkönyvtömbje. (Kézirat az Unitárius Lelkészi Hivatal levéltárában.)

A tízéves időszak beható vizsgálata azt mutatja, hogy az 1936-39 közötti első időszakban lendületesen emelkedett a taglétszám, de ezzel nem egyenesen arányos az üzletrészek növekedése: 224: 37-6; 391: 71-5,5; 223; 91-2,4. Ebben az időszakban kevesebb tag (néhány módosabb gazda) az átlagnál több üzletrészt is birtokolt. Pl. Váry Domokos tízet, Dimén István tízet és többen öt-hat üzletrészt jegyeztettek be a nevükre. A második időszakban (1940-44 között) a taglétszám és az üzletrészek viszonya egyenesen arányos. Pl. 1941-ben kilenc tag jegyeztetett két-két üzletrészt, a többi egy-egy üzletrésszel szerepel. A harmadik időszakban (1944-48 között) a taglétszámnak átlagban kétszerese az üzletrészek száma, ami a hitelszövetkezet demokratizálódási folyamatának kiszélesedését jelzi. Tehát többen léptek be a kisebb pénzü, gyengébb tehetségű székely földművesek közül is. Az első időszakból, 1938-ban egy üzletrész értéke 500 lej, 1942-ben 20 pengő. A hitelszövetkezet jövedelmezősége szempontjából a tiszta nyereség 1936-ban 293 lej, 1937-ben 318 lej, 1938-ban 396 lej; vagyis emelkedő tendenciát mutat. 1937-ben 31 lejt a haszonból tartalékalapba utaltak. 1940-ben 206 pengő 64 fillér nyereséget valósítottak meg. Ebből az összegből tartalékalapba helyeztek 20 pengő 66 fillért, népjóléti célra 20 pengő 37 fillért használtak fel, kiosztottak a tagok között 120 pengőt (az üzletrészek arányában), és a fennmaradó 45 pengő 61 fillért ismét a takarékhhoz csatolták. Az 1941. évre előirányzott bevétel 1192 pengő 76 fillér, a kiadás pedig ugyanannyi volt. Ebben az évben 327 pengő 69 fillér nyereséget valósítottak meg, ennek 10%-át a takarékalaphoz csatolták. 1942-ben a nyereség 358 pengő 85 fillér volt, az üzletrészek után 192 pengőt osztottak szét, és 39 pengőt fordítottak népjólétre. 1943-ban 307 pengő 83 fillér nyereségből az üzletrészek után 192 pengőt osztottak ki, népjóléti célokra 16 pengő 51 fillért fordítottak. 1944-re a tervezett bevétel 4710 pengő, míg a kiadás 5160 pengő. A népjólétre fordított tétel szereplése szintén a demokratizálódási folyamatot jelzi. A fentiekből kitűnik, hogy a második időszakban a tervezett pénzforgalom növekedett és a nyereség is nőtt. 1943-ban fokozottabban érződik a háború hatása, a taglétszám és az üzletrészek számának esése is a háborús helyzettel magyarázható. A harmadik időszak nagy ígéretként könyvelhető el, amikor széles körű részvétellel szép eredményeket mutathattak volna fel, a homoródmonti székelység anyagi jóléte emelkedett volna, de a kommunista diktatúra beleszólt sorsunk további alakulásába.¹³³

3.12. A homoródmonti hitelszövetkezetek jelentősége

Miért volt előnyösebb a hitelszövetkezetektől kölcsönözni, mint a magánbankoktól? Nyilván az alacsonyabb kamat számolása volt az első szempont, hiszen a hitelszövetkezetek létrehozásának egyik célja az uzsorakamat letörése volt. A kölcsön felvételének feltételei (a kezesek jótállási szerződése, a garanciába foglalt értékek megvásárlása) is emberségesebbek a szövetkezet tagjaival szemben, hiszen segítő szándékból alapították a hitelszövetkezeteket. Az igénylők helyben, a faluban megoldhatták a pénzügyi műveleteket, nem kellett időt és pénzt vesztegetniük arra, hogy Udvarhelyre utazzanak. A kölcsön felvétele elvileg nem hozta politikai függőségbe a kölcsönzőt, nem korlátozta szabadságát, A szövetkezeti tag befizetett üzletrészei után évente részesült a nyereségből, megfelelő százalék szerinti osztalékot kapott A falu közössége is haszonélvezője lett a

¹³³ Fodor László: i.m. 13.

szövetkezetnek, mert a maradékot (ama bizonyos 30%) művelődési és népjóléti célokra fordították. Ez a ráfordítás meglátszik a falu középületein és magánházain, valamint gazdasági épületein és felszerelésein. Példázza ezt néhány adat Bedő Júlia dolgozatából.¹³⁴

Kevesebb hitelszövetkezeti taggal rendelkező falvak lakóházainak száma:

	1857	1910	1930
Lókod	52 ház	56 ház	56 ház
Recsenyéd	65	78	80

Hitelszövetkezeti falvak lakóházainak száma:

Homoródszentmárton	159	244	267
Homoródszentpál	144	172	267
Homoródszentpéter	49	70	85
Városfalva	108	125	139

Az utóbbi három faluban fogyasztási, hitelszövetkezeti és tej-szövetkezeti székházat, gazdaköri klubhelyiséget és népházat (művelődési otthon) építettek. E falvakban működő szövetkezetek megvalósított jövedelmük bizonyos részét ilyen célok támogatására fordították.

3.13. A gépszövetkezetek elterjedése

A gazdaságokban használt gépek és eszközök kimutatása 1895- ből (részlet):

Gépek	Törpegazd. 5 holdig	Kisgazd. 5-100 holdig	Középgazd. 100-1000 holdig	Nagygazd. 1000 holdon felül	Összes gazdasá- gokban
Gőzerőre lokomobil	—	8	5	4	17
Gőzerőre cséplőszekevény	—	9	4	4	17
Ló- és embererőre járgány	2	18	9	—	29
Ló- és embererőre cséplőszekevény	2	24	8	1	35
Aratógép, marokrakó	3	9	1	—	13
Aratógép, kévekötő	—	—	1	3	4
Kaszálógép	—	1	3	5	9
Vetőgép, sorbavető	—	4	7	2	13
Vetőgép	—	4	11	5	20

¹³⁴ Bedő Júlia: i.m. I. h.

Barabás Endre azt a következtetést vonja le a továbbiakban, hogy: „...a közép- és nagybirtokok felszerelése csaknem teljesen azonos a nyomorult törpe gazdaságokéval. 15.665 fagerendelyű eke 103 vasgerendelyűvel szemben; 11.302 fakeretes borona 544 vaskerettel szemben, és 20.789 fatengelyű szekér 571 vastengelyűvel szemben elég bizonyíték, hogy a gazdasági kultúra mily lassan terjed kelet felé.”¹³⁵ Érdemes elgondolkozni a Barabás Endre által megrajzolt képen, az Udvarhely megyei mezőgazdasági felszerelések technikai színvonalára és elterjedtségére vonatkozóan. A mezőgazdasági termelés jövedelmezősége determinálja az eszközök fejlettségét, viszont ez utóbbtól is függ az előbbi. Ebből a tehetetlenségi körforgásból csakis a jobban szervezett és hozzáértéssel folytatott földművelés a kivezető út, mert ez hoz olyan jövedelmet, amelyből a gépek — a minőségi ugrást jelentő fejlődés feltételei — megvásárolhatók. Ezt a jó feltételt teremtették meg Homoródszentpálon a szövetkezetek, ami a továbblépés lehetőségét kínálta a székely gazdáknak.

Ürmösi József így emlékezik a gépszövetkezet elindulására: „1925-ig más falukból hozatott cséplőgépekkel csépeztünk. A géptulajdonosok mindig tekintélyes mennyiségű gabonát vittek el községünkől. 1926-ban felvettem a szövetkezeti tagok körében, hogy miért adjuk más faluba a vámgabonát, mikor az lehet a miénk is? Javasoltam egy *cséplőgép vásárlását!* Többen voltak, akik helyeselték a gondolatot, de a fogyasztási szövetkezet keretében nem tudtuk megvalósítani. Ekkor azt indítványoztam, hogy alakítsuk meg új üzletrészejegyzéssel a *Cséplőgép Szövetkezetet*, s ez legyen alosztálya a fogyasztási szövetkezetnek. Az indítvány valóra vált, 40-50 tag jegyzett üzletrészt, s még abban az évben vásároltunk 600.000 lejért MÁV-gyártmányú benzinmotoros cséplőgépet. Megcsináltuk a cséplőgép használatára vonatkozó szövetkezeti szabályzatot, beindult a munka és olyan pompásan bevált, hogy felvett kölcsöneinket már a 2. évben visszafizettük.”¹³⁶

Bözödi György etnikai létünk és fennmaradásunk kulcsát véli felfedezni a homoródsmenti gépszövetkezetek megalakításában: „A kisebbségi sorsban aztán a szövetkezeti szellemben nevelt nép nagy újjításra határozta el magát, gazdasági gépszövetkezetet létesített. A gépszövetkezet éppen olyan előnyösnek bizonyult, mint a termelési szövetkezetek, ha még nem előnyösebbnek. A fogyasztási szövetkezet fennhatósága alatt, de attól mégis függetlenül, géptársaság alakult 1926-ban, külön igazgatósággal és felügyelőbizottsággal az akkori unitárius lelkész vezetése alatt, aki az ország rész legkitűnőbb szövetkezeti embereinek egyike volt, és neki köszönhető, hogy a Homoródsmentén a szövetkezeti élet általánosan fellendült. A társaság hatvannyolc üzletrésszel alakult meg. A harmadik év végén a részvényesek megkapják az első osztalékot is 20.000 lejnyi értékben, és emellett háromnegyed milliónyi lejt érő cséplőgép felszerelésük volt azért a 25.000 lejnyi készpénzbefektetésért, amit üzletrészejegyzéskor kifizettek. Ugyanabban az évben a megerősödött társaság elnökségét átadta a távozó pap egy fiatal mintagazdának, aki ügyes vezetésével bebizonyította, hogy a nép függetlenül, a maga lábán is tudja irányítani a maga ügyeit. A cséplési vámhozamból 1929-ben a tagok mintegy 200 mázsa gabonát kaptak, ami falusi viszonylatban igen jelentős mennyiség. A következő évben ugyanennyi volt a jövedelem, és a szép eredmény láttán az üzletrésze-

¹³⁵ Barabás Endre: *Udvarhely megye monográfiája*. 22.

¹³⁶ Ürmösi József: *44 év...* 47.

sek elhatározták, hogy még egy cséplőfelszerelést vesznek, mert a meglévő nem tudta a helyi szükségletet sem kielégíteni, viszont a másodikkal a szomszédos falvakba is eljárhatnak csépelni, ami növeli a szövetkezet jövedelmét. Szakértők bevonásával traktort, cséplőszekrényt, valamint egy kévekötő aratógépet és egy szántóekét szereztek be 350.000 lejért, így 1931-ben már két cséplőgép és több kisebb-nagyobb gazdasági gép szolgálta a közösség előrehaladását. A következő években a szövetkezet egy kismalomszerű darálót vásárolt valamint 56.000 lejért egy herefejtőt, mindkettő elsőrendűen bevált és jól jövedelmez.”¹³⁷

„A géptársaság 1933. év folyamán törvény szerinti szövetkezetté alakult át, s mint olyan, a Gazdasági és Hitelszövetkezet Uniójába lépett be.”¹³⁸

Az 1936. év újabb nagy lépést jelentett a szövetkezet fejlődésében: egy Medicago zúzógépet vesznek meg 70.000 lejért, ami az addig használhatatlannak tartott kukoricákórót, csuszát, a here gurdóját porrá zúzva kitűnő takarmánnyá örölte. A gép naponta 100-110 mázsa takarmányt dolgozott fel, és amint híre ment, még a szászok is odajártak takarmányukat megőröltetni. „A kilencszáz lelket sem számláló homoródszentpáli nép — jegyzi fel Bözödi György — szilárdan körülbástyázta magát gazdaságilag, sokirányú szövetkezeti rendszere biztosítja, hogy minden pénznek, amit kiad egy része visszajut a zsebébe. Ha minden falunk így állhatna, akkor nem kellene félnünk a jövődőtől. Pedig így állhatna, ha legalább a szövetkezeti munka folyt volna rendszeresen harminc év óta. A példa buzdító erő, legutóbb már a szomszédos községekben is (pl. Homoródszentmártonban) megindult a törekvés, hogy gépszövetkezetet létesítenek.”¹³⁹

Érdemes felidézni néhány nevet, azokét, akik merték vállalni a kockázatot, és Ürmösi mögé felsorakoztak, hogy a korszerű mezőgazdaság magasabb lépcsőfokára emeljék a falut. Az első cséplőgépszövetkezet a nagygazdáké (módosabbaké) volt 68 üzletrésszel, kb. 30 család tömörült ebbe. Hanomag Diesel traktort, magyar állami gépgyári cséplőgépet, felszerelhető herefejtőt, ekét és arató-cséplőgépet rendeltek Budapestről. A cséplőgépszövetkezet vezetői: Bencze Gábor körjegyző, elnök; Szabó István későbbi elnök (1929-től); Hátszegi Ferenc és Molnár Zsigmond, pénztárosok; Imre Sándor és Csáki Ferenc, igazgatósági tagok; Ürmösi József ügyvezető-könyvelő. Később Török József lesz a könyvelő és ifj. Tóth József a gépész. A kiscgazdák cséplőgép-szövetkezete 1941-ben alakult. Lanz-Bulldog traktort és Hoffer cséplőgépet, valamint ekét hozattak Budapestről. Vezető: ifj. Imre Ferenc, elnök; Balázs Domokos, pénztáros; Bencze Aladár (a gépszín az ő telkén volt), Barta Imre, Vass Domokos, id. Abrán Izsák és Abrán János, tagok; Ágoston Sándor és Gábor Dénes, gépészek.¹⁴⁰ A harmadik cséplőgépszövetkezeti

¹³⁷ Bözödi György: i.m. 164.

¹³⁸ Szövetkezeti Értesítő. 1936. jan. 87-88.

¹³⁹ Bözödi György: i.m. 264. Megjegyzendő, hogy B. Gy. itt Váry Domokost említi dicsérő szavakkal, akinek életművét id. Báró József Váry Domokos temetésén felolvasott költeménye kitűnően jellemzi: „Mondd, szólj! Érdemes-e profétálni nekik? / Kik az élet terhét, robotját felveszik. / Vagy hagyni kell őket, hulljanak a porba? / Menjünk könnyű szívvel a halotti torba?!” (A vers kézírata Báró Hajnal tulajdonában.) Az életművel kapcsolatban: Váry Domokos pap-költő, a Petőfi Társaság tiszteletbeli tagja, 1927-ben kiadja *Lélekharangok* és 1928-ban *Vallomások* c. verseskötetét, a naptárakban számos verse mellett színdarabjai is megjelentek. (Hálás köszönet az adatokért a sepsiszentgyörgyi Vánca Albertné Váry Évának.)

¹⁴⁰ Erdélyi Magyar Naptár, 1939. 145.; adatközlő: Máthé Dénes gépészkesegítő (cséplőgépvető), sz. 1918., Homoródszentpál 204. sz.

tömörülés harmincnégy taggal 1942-ben jött létre. „A tagok egy-egy marha árát adták üzletrészként a megvásárláshoz — emlékezik vissza Imre Ézsaiás. — Hoffer traktort rendeltek az Ezüstkalászos Gazdatanfolyam bezárása alkalmából Budapesten a Nagy Mezőgazdasági Kiállításra kirándult szentpáliak. A traktor 1944. szeptemberében érkezett meg a parajdi vasútállomásra, ahonnan ifj. Imre Pál hozta el. Az orosz bejövétel előestéjén érkezett vele haza, alig tudták szétszedni és elrejtteni az alkatrészeket.” 1923-ban két család társulása révén vásároltak egy traktort és cséplőgépet. Szabó József és Imre Pál, akiknek fiai, ifj. Imre Pál és Szabó Dénes kezelik a gépet, és ugyancsak ők segítenek a szövetkezeti gépek beindításánál. 1929-ben ifj. Imre Pál a szövetkezetben dolgozott, Szabó Dénes bércsépléssel foglalkozott.¹⁴¹

3.14. Gépszövetkezetek a Nagyhomoród mentén 1940 körül

Homoródszentpál: négy cséplőszekevény, három traktor, egy heremagfejtő, két traktoreke, egy aratókötözőgép, egy vetőgép, egy darálómalom, egy Medicago.

Homoródszentmárton: két cséplőgép, egy traktor, egy széngázás motor, egy herefejtő.

Városfalva: két cséplőszekevény, egy benzines traktor.

Homoródszentpéter: egy cséplőszekevény, egy benzines traktor, egy heremagfejtő.

Bágy: egy cséplőszekevény, egy Hanomag benzines traktor, egy heremagfejtő, egy eke. Jánosfalva; egy cséplőszekevény, három benzines traktor.

Dálya: egy cséplőszekevény, egy benzines motor.

Kénos: egy cséplőszekevény, egy traktor.

Gyepes: egy cséplőszekevény, egy széngázás (tüzes) gép.

3.15. Homoródszentpál a mezőgazdasági feldolgozó ipar útján

1946-1947-ben öt gazda társulásával **olajprésüzemet** állítottak fel, amely az 1948. jún. 6-i államosítás után is működött, míg le nem égett Tulajdonosai voltak: Imre Sándor, Török József, Sándor Zsigmond, Imre Pál, Szabó Dénes és Imre Domokos. Főgépészek voltak: Szabó Dénes és Imre Pál. Geréb Dénes, Török József és Sándor Zsigmond társulásával beindult a **gyapjúfonoda** és szervezés alatt állott Gyarmathy Dezső malomi-pari mérnök vezetésével egy **műmalom** felszerelése is. Az államosítás, majd az ötvenes évek gazdaságpolitikája minden magánkezdeményezést megbántott, megakadályozta a további fejlődést az önálló gazdálkodás útján.

¹⁴¹ Székelyföld írásban és képen. V. 280.

3.16. Összefoglaló táblázat a homoródmonti szövetkezetekről

Sorsz.	Helység	Gazdakör	Fogy. szöv.	Tejszöv.	Hltalszöv.	Gépszöv.
1	Kápolnásfalva	1904	–	1930	1892	–
2	H. Keményfalva	1905	1930	1930	T.Sztm	–
3	Abásfalva	1905	X	X	T.Sztm	–
4	H. Szentmárton	1904	1905	1906	1908	1930
5	H. Remete	X	–	T.Gy.	–	–
6	Gyepes	X	X	X	T.Sztm	1935
7	Kénos	X	X	T.Sztm	T.Sztm	1935
8	Lókod	X	X	T.Sztm	T.Sztm	–
9	Bágy	1904	1906	T.Sztp	1906	1930
10	Recsenyéd	1906/1937	1904/1931	1906/1929	1927	–
11	H. Szentpál	1905	1904	1906	1927	1926
12	H. Szentpéter	1905	T.sztp	1906/1929	1928	1930
13	Városfalva	1904	1904	1910TSztp	1930	1930
14	H. Jánosfalva	1904	1904	1926	1930	1937
15	Ége	1906	1940	1940	–	–
16	Sz. Dálya	1906	X	X	T.Sztp	1930
17	Szt.egyházaskfalva	1905	X	1905	1903	–
18	Lövete	1905	1934	X	1903	–
19	H. Almás	1900	1904	1906	X	X
20	H.Karácsonyfalva	X	X	T.Sztp	T.Sztp	–
21	H. Oklánd	X	X	X	T.Sztp	X
22	H. Újfalu	X	X	X	T.Sztp	–
23	Sz. Zsombor	X	X	X	–	–
24	H. Daróc	X	X	X	X	X
	Összesen	24	22	24	21	13

Jelmagyarázat: dátum = megalakulás éve,

vastagított dátum = az önállósulás éve,

T. = Társszövetkezet

Sztp = Szentpál; Sztm = Szentmárton; Gy = Gyepes

X = létező szövetkezet pontos dátum nélkül